

PAUL DE GROOT IN ANTWERPEN

De jeugdijaren van een oproerkraai, 1900-1923

JAN-WILLEM STUTJE*

IN APRIL 1957 WERD OP HET VLEGVELD VAN BRUSSEL EEN NEDERLANDER AANGEHOUDEN DIE OP DOORREIS WAS VAN PRAAG NAAR AMSTERDAM. DE ARRESTANT, PAUL DE GROOT, TOENTERTIJD DE AANVOERDER VAN HET NEDERLANDSE COMMUNISME, WERD TE VERSTAAN GEGEVEN DAT DIT GEBEURDE VANWEGE EEN IN 1923 GENOMEN KABINETSBSLUIT TOT UITWIJZING WEGENS "SAMENZWERING TEGEN DE STAAT". DE SAMENZWERING BETROF EEN PROTEST VAN DE BELGISCHE KP TEGEN DE BEZETTING VAN HET ROERGEBIED DOOR FRANKRIJK. SLECHTS NADAT HIJ ZICH SCHRIFTELIJK TOT DE BELGISCHE REGERING HAD GEWEND WERD HET UITWIJZINGSBEVEL IN 1957 ONGEDAAN GEMAAKT¹. WIE WAS DEZE PAUL DE GROOT WIENS DADEN DE BELGISCHE POLITIE ZO MOEILIK VERGETEN KON? WELKE ROL SPEELDE HIJ IN DE BELGISCHE ARBEIDERSBEWEGING? EN WELK LICHT WERPT ZIJN BIOGRAFIE OP DE RELATIE TUSSEN DE BELGISCHE EN NEDERLANDSE ARBEIDERSBEWEGING IN HET EERSTE KWART VAN DEZE EEUW?

I. Amsterdam

Wie rond 1900 in de oude Amsterdamse jodenbuurt woonde, leefde in armoede en tussen het vuil. De buurt was het dichtstbevolkt van de stad; een mensenkaphuis waar een voortdurende strijd aan de gang was tegen de ratten en de wandluiz. Wie een stiel kende en werk had, probeerde weg te komen. Maar vaak keerde men – door werkloosheid gedwongen – weer terug. Dat overkwam zelfs de diamantbewerkers, de elite van het joodse proletariaat. Daar, in de oude jodenhoek, op 19 juni 1899 om precies te zijn, werd Paul de Groot geboren. Een kleine, kosteloos geplaatste advertentie in *Het Weekblad*, het blad van de Algemene Nederlandsche Diamantbewerkersbond (ANDB), maakte de gebeurtenis wereldkundig².

De moeder, Rachel Sæltiel was twee dagen eerder vierendertig geworden. Niet zo jong meer en Paul, of eigenlijk Saul want zo werd de pasgeborene ingeschreven, zou enig kind blijven. Ook zijn vader, Jacob de Groot, werd al wat ouder; hij liep tegen de veertig en was diamantbewerker.

Als zovelen in "het vak" brak Jacob de Groot met de traditionele joods godsdienstige cultuur. Hij meed de synagoge uit een religieus, maar meer nog uit een sociaal protest. Het eeuwige sappelen kende hij als geen ander. De fabrikanten stelden de hoogste eisen aan de arbeiders, terwijl juist in die jaren negentig het loon steeds minder werd³. De schrille tegenstelling werd echter niet meer als vanzelfsprekend aanvaard.

1 Inzagemap m.b.t. Paul de Groot (BINNENLANDSE VEILIGHEIDSDIENST/BVD).

2 *Het Weekblad*, 28.VII.1899.

3 Th. VAN TIJN, «Geschiedenis van de Amsterdamse diamanthandel en nijverheid, 1845-1897», in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1974 (87), p. 83.

Een succesvolle algemene staking in november 1894 mondde uit in de oprichting van de Algemeen Nederlandsche Diamantbewerkers Bond. Jacob de Groot nam er enthousiast aan deel en werd een overtuigd vakverenigingsman, een bewonderaar ook van Domela Nieuwenhuis, de voorman van het 19e eeuwse Nederlandse socialisme⁴. Die bewondering stelde de ANDB niet zo op prijs. Anarchistische en syndicalistische sympathisanten, die hun weerzin over het vermeende carriërisme van de bestuurders niet onder stoelen of banken staken, werden door voorzitter Henri Polak in *Het Weekblad* stevig de oren gewassen⁵. Ook krachtiger middelen werden niet geschuwd. In 1899 herinnerde het hoofdbestuur aan een besluit waarbij het verboden was met ongeorganiseerden of met leden van niet erkende organisaties te werken⁶. Op straffe van verlies van uitkering bij ziekte of ongeval werden de leden aangespoord hun makkers met meer radicale denkbeelden van werk uit te sluiten.

Het klinkt dramatisch, als een aanklacht zelfs, maar feit was dat standhouden in dit kille klimaat rond de eeuwwisseling voor iemand als Jacob de Groot de kans vergrootte definitief brodeloos te worden. Te meer, omdat de Amsterdamse diamantindustrie toch al in het slop geraakt was. Vanaf 1896 liep De Groot regelmatig werkloos⁷.

Hij besloot de weg te gaan die veel vakgenoten in die jaren volgden. Hij liet met zijn gezin het leven aan de Amstel en het IJ voor wat het was om het geluk te beproeven in Antwerpen, de in die tijd sprankelende Scheldestad, waar de diamantnijverheid na 1900 volop in bloei raakte⁸.

4 P. DE GROOT, *De Dertiger Jaren 1930-1935. Herinneringen en Overdenkingen*, Amsterdam, 1965, p. 61. Jacob de Groot werd lid van de briljantslijpersknechten-vereniging "Streven naar Verbetering", afdeling Nieuwmarkt en omgeving. Bewijs van zijn lidmaatschap vinden we op verschillende plaatsen in het ANDB-archief.

5 C.A. VAN DER VELDE, *De ANDB. Een overzicht van zijn ontstaan, ontwikkeling en betekenissen*, Amsterdam, 1925, p. 220-232 – H. HEERTJE, *De diamantbewerkers van Amsterdam*, Amsterdam, 1936, p. 108-117 – Vgl ook: A.B. SOEP, *Het leerlingenvraagstuk in de diamantindustrie*, Amsterdam, 1911.

6 C.A. VAN DER VELDE, *op.cit.*, p. 221.

7 Het is niet meer exact na te gaan wanneer en hoe lang Jacob de Groot werkloos was. Het alfabetisch werklozenregister van de onderafdeling "Nieuwmarkt en omgeving" van de briljantslijpersknechten-vereniging "Streven naar Verbetering" is niet compleet en de codering niet overal even helder. Datzelfde geldt voor de contributieboeken. Niettemin kon ik vaststellen dat Jacob in 1896 minimaal vijf keer werkloos was. Het betrof telkens een periode van een week. In het jaar daarop is hij minimaal drie keer als werkloos geregistreerd. Maar hoogstwaarschijnlijk heeft de werkloosheid hem in die jaren vaker en vermoedelijk ook langduriger getroffen. Zie: Alfabetisch werklozenregister 1896/7 (ARCHIEF ANDB, F VIII 89) en Contributieboek 1896-1897 (*Id.*, F VIII 90).

8 In de brochure *De dreigende verplaatsing van de Amsterdamsche Diamant Industrie naar Antwerpen – een woord aan de Burgerij van Amsterdam door het Hoofdbestuur van den Algemeenen Nederlandsche Diamantbewerdersbond* (1902) wordt gemeld dat in Antwerpen honderden Amsterdamse diamantbewerkers actief zijn en dat de tekorten zo groot zijn dat de Amsterdamse werklieden er wekelijks bij dozijnen heen trekken (p. 2).

II. Antwerpen

In het najaar van 1901 betrok het gezin een huis in de Antwerpse gemeente Borgerhout⁹. Erg deftig woonden ze er niet; het kwam wel voor dat ze 's ochtends vroeg over een dronkaard struikelden, die op de stoep zijn roes uitsliep. Maar dat was kinderspel vergeleken met de verschrikkelijke tonelen die men elders in de stad in arbeidersbuurten aantrof, langs de dokken en de kaaïen waar de havenarbeiders woonden en werkten of in de nauwe steegjes in de binnenstad waar verregaande smerigheid het dagelijks leven tot een last maakte¹⁰.

Antwerpen was geen "vechtstad" in die jaren. In vergelijking met verschillende andere regio's was het eigenlijk een beetje duf, verrassend weinig radicaal, minstens tot aan de eerste wereldoorlog uitermate conservatief, zeer voorzichtig, ordelievend en "weldenkend", om met de 19e-eeuwse burgerpers te spreken¹¹. Mogen we tijdgenoten geloven dan was de toestand in Borgerhout eerder slechter dan beter¹². De gemeente was in die tijd nog door en door klerikaal. En van enige merkbare socialis-tische activiteit was eigenlijk geen sprake, de dramatische gebeurtenissen van 18 april 1893 ten spijt, toen in de namiddag zo'n drieduizend betogers de kaarsenfabriek De Roubaix-Oedenkoven belegerden en in een botsing met de politie vijf doden vielen¹³. De geestdriftige activiteiten die de Borgerhoutse socialistten op "de slachtpartij bij Den Bougie" lieten volgen, leverden niet veel meer op dan een enkele zang – en turnkring¹⁴. Neen, een socialistisch bolwerk was Antwerpen en omliggende niet. Hoop en ver-wachting heerste er wel. Camille Huysmans, na de oorlog de onbetwiste leider van de Antwerpse federatie getuigde daarvan toen hij in 1925 in een terugblik opmerkte: «Sedert de oorlog heeft de Antwerpse arbeidersbeweging de verloren tijd ingewon-nen»¹⁵. Ongeduld was er ook, vooral bij sommige Waalse partijgenoten. Bitse op-merkingen over de trage vooruitgang van Antwerpen vertroebelden jarenlang de

9 Sterlingerstraat nr. 8.

10 J. CHAPELLE, *Donker Antwerpen. Hoe onze werkende klasse woont. Het vraagstuk der werkershuizing*, Gent, 1913.

11 Vgl. W. THEUNS, «De moeizame doorbraak van het socialisme te Antwerpen», in *Socialistische Standpunten*, 1966, nr. 6 – M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, «De Antwerpse socialistische federatie van 1914 tot 1921. De evolutie van haar positie in verhouding tot de BWP», in *Res Publica*, 1967 – H. VERHEYEN & M. SERTIJN, *Met vallen en opstaan. De moeizame opbouw van één socialistische mutualiteit in het Antwerpse*, Brugge, 1985.

12 De diamantbewerker Abraham Soep die kort na 1900 in Antwerpen arriveerde merkte op: «Is Antwerpen in haar denken klein en benepen, nog honderdvoudiger slechter invloed gaat uit van de nog half-middeleeuwsch in haar gedachten zijnde voorsteden als Borgerhout». A.B. SOEP, *Hoe men een organisatie kapot maakt*, s.l., 1908, p. 7.

13 M. LIEBMAN, *Les socialistes Belges 1885-1914. La révolte et l'organisation*, Bruxelles, 1979, p. 103 – K. VAN ISACKER s.j., *De Antwerpse dokwerker 1830-1940*, Antwerpen, 1963, p. 106.

14 A. VAN LAAR, *Geschiedenis van de arbeidersbeweging te Antwerpen en omliggende*, Antwerpen, 1926, p. 222.

15 Voorwoord bij A. VAN LAAR, *op.cit.*

verhoudingen tussen de Waalse en de Vlaamse socialist¹⁶. En in Antwerpen verblijvende Nederlanders koesterden evenmin een hoge dunk van de werkers in de Sint-jorenstad¹⁷. Maar een dikdoenerige of neerbuigende houding hielp de zaak niet veel verder.

Borgerhout was voor veel Amsterdamse diamantbewerkers het begin. Als er werk was, viel er makkelijk aan de slag te komen; zwaar onder het tarief, dat wel, daar stond het om bekend. Kennelijk had Jacob de Groot de wind in de rug, want al snel verhuisde het gezin naar de stad zelf, naar Zurenborg, een nogal sjieke wijk, grenzend aan de spoorlijn naar Roozendaal. Het was één van de weinige wijken waar alle straten gekasseid en gerioleerd waren; een merkwaardige wijk ook met als hoofdstraat de Cogels-Osylei – de Meir van Zurenborg –, aan weerszijden huizen met imposante gevels in een bizarre menging van allerlei neo-stijlen, classicisme, eclecticisme en art nouveau.

De meeste bewoners waren handelaar, industrieel of officier¹⁸. Maar niet alleen de rijken hadden er huizen. Aan de andere kant van het spoor, rond de Dageraadplaats en in de straten, die er als in een krans omheen lagen, stonden eenvoudiger burgerhuizen. Toch altijd nog statige panden met serres en tuinen, waar de gezinnen dienstboden in huis hadden. En daar tussendoor oudere panden, weliswaar gemoderniseerd en voorzien van gas en waterleiding en soms elektriciteit, bestemd voor *ouvriers de bonne condition*: diamantbewerkers of andere geschoolde handwerkslieden die de sociale drempel van Zurenborg hadden kunnen overschrijden. Hier vestigde het gezin zich en groeide Paul de Groot op. Hij ging er naar school, maakte er kennis met de veelal Franssprekende liberale burgerij wier handel en wandel dagelijks aan hem voorbijtrok. Hij aanschouwde met enig onbegrip het sensationele spektakel op het velodroom, bij hem pal om de hoek, waar duizenden toeschouwers van de populaire wielersport genoten. De Groot was geen sportliefhebber. Zelfs fietsen zou hij nooit leren. Zijn belangstelling ging meer uit naar muziek, naar de opera vooral, waar hij – in het "schellinkje" gezeten – intens van kon genieten.

Zurenborg stond als katholiek bekend, ofschoon nogal wat joodse diamantairs en diamantbewerkers er hun verblijf hadden. Of de ouders hun kind van begin af Paul noemden, is niet duidelijk. Zeker is dat die roepnaam al vroeg opduikt; hij komt voor in de schoolprijzen die de jongen kreeg¹⁹. Misschien hoopten de ouders hun kind met deze kleine assimilatie enige bescherming te bieden. Het gezin was per slot vanuit het besloten Amsterdamse joodse milieu in een minderheidspositie gekomen. De naam

16 H. VAN VELTHOVEN, «Onenigheid in de Belgische Werkliedenpartij. De Vlaamse kwestie wordt een vrije kwestie (1894-1914)», in *BTNG*, 1974, p. 154 – M. LIEBMAN, *op.cit.*, p. 204.

17 Hendrik de Man sprak tegenover Franc van der Goes in een uitnodiging om een cursus "economie" aan vakbondsleden te geven zijn wens uit dat Van der Goes «zoudt zijn zoo konkreet mogelijk in de voorstelling en zoo laag bij den grond mogelijk in de uiteenzetting. Zoo niet staan u met ons Belgische publiek onaangename verrassingen te verwachten». Brief H. de Man aan F. v.d. Goes, 24 augustus 1911 (ARCHIEF F.V.D. GOES, map 681).

18 A. ELAUT & J. POSSEMIERS, *Op wandel door de belle Epoque*, Brussel, 1988.

19 Archief P. de Groot.

Saul, die het behoren tot het joodse geslacht zo duidelijk uitspreekt, moest – zo gezien – wel veranderd worden. Maar Zurenborg belichaamde tevens de vooruitgang, ze was er het symbool van. Aanpassing aan de niet-joodse gemeenschap drukte ook de identificatie uit met die vooruitgang.

De behoefte aan bescherming en het geloof in vooruitgang, zo verbonden met de joodse minderheidspositie, maakte het vanzelfsprekend dat Paul naar school ging en gestimuleerd werd hard te studeren. "Mijn kinderen beter dan ik" en "Als jood moet je gedekt zijn door kennis, dat maakt onafhankelijk, veilig en onmisbaar". Of dit ooit met zoveel woorden gezegd is in het gezin De Groot, weten we niet, maar ze behoorden wel tot de mentaliteit van de generatie van Pauls ouders die de joodse emancipatiegolf droeg.

De Scheldestad was – om misverstanden te voorkomen – in het algemeen een tolerant oord voor joden die niet al te orthodox wensten te leven²⁰. Alle lagere scholen stonden open voor joodse kinderen. Er was weinig echte discriminatie, ook al bestond er een sluimerende afkeer jegens de talrijke vreemdelingen die er zich vestigden en onder wie zovelen van joodse oorsprong waren²¹.

De Nederlandse diamantbewerker gingen vooral met elkaar om. De later vermaard geworden historicus Jacques Presser die nauwelijks twee minuten bij De Groot vandaan woonde, van dezelfde leeftijd was en dezelfde school bezocht, herinnerde zich in een terugblik dat de Antwerpenaren «als een schilderachtig, drankzuchtig en in het

• Paul (Saul) de Groot op twaalfjarige leeftijd.
(Foto H. Zegeling)

20 E. SCHMIDT, *De geschiedenis van de joden in Antwerpen*, Antwerpen, 1963, p. 266 – J. GUTWIRTH, «Het Antwerps jodisme van Vandaag», in *V.M.T.*, juni 1968 (III) – L. ABICHT, *De joden van Antwerpen*, Amsterdam/Antwerpen, 1994, p. 236.

21 Hiermee is niet gezegd dat antisemitisme in België aan het begin van deze eeuw geen rol speelde. Ook in de arbeidersbeweging werd hier en daar laetdunkend over joden gesproken. Berucht zijn de uitlatingen van de socialistische senator Edmond Picard, wiens "wetenschappelijk anti-semitisme" een storm van protest opriep in de Belgische Werkerspartij. Een aantal partijleiders, onder wie E. Vandervelde keurden de houding van Picard af, doch stelden geen maatregelen voor. Vgl. A. MOMMEN, *De Belgische Werkliedenpartij 1880-1914*, p. 122 – M. LIEBMAN, *op.cit.*, p. 214.

algemeen vreselijk bestiaal volk» gezien werden. De Hollanders liepen er in superieure verhevenheid aan voorbij²². En een slagje om de arm houdend, voegde hij er aan toe dat ook de Belgen zich «hoogstwaarschijnlijk zeer superieur» voelden; «Het was een schelden en vechten over en weer».

Nu was er wel reden voor spanning. De Belgische ballingschap van de Amsterdamers werd uit economische motieven geboren. De Antwerpse vakgenoten verweten de Hollanders hen het brood uit de mond te stelen. Maar ook de Nederlanders hadden grieven. Ze voelden zich vaak achteruit gesteld²³. Niet alleen door de patroons die hen bij voorkeur onder het tarief aanwierven, maar ook door Belgische vakgenoten en de Antwerpse Diamantbewerkerbond (ADB) die hen terecht of niet als onderkruipers en wanbetalers behandelden. De meesten waren, zoals Pauls ouders, joden, die te midden van de ongeveer vierduizend vaak zeer katholieke werklieden niet snel geneigd waren hun banden met de Nederlandse gemeenschap door te snijden. De aanpassing aan het nieuwe milieu was dus beperkt.

Voor Paul was het klimaat wellicht zorgelozer. De spanningen gingen hem, schooljongetje met een Vlaams accent, goeddeels voorbij. Pas later toen hij in het diamantbedrijf werkte, zou hij er mee in aanraking komen.

III. School

In de banken van School 16, Grote Hondstraat, volgde Paul z'n eerste lessen²⁴. De school lag niet ver van huis²⁵. Vijf minuten lopen, hooguit. De straat uit, links de hoek om, de Dageraadplaats over en dan was je er. De aanblik was imposant. In rode baksteen opgetrokken, maakte het gebouw met zijn versierende elementen en twee hoektorens een paleisachtige indruk. Het was pas enige jaren voltooid zoals zoveel van de huizen en bouwwerken in het deftige maar oerkerle en oerstille Zurenborg. Alleen het geraas van de treinen op de verhoogde spoorbaan die vanuit de klaslokalen te zien waren en het schrille snorpen van de mechanische cirkelzagen in de nabije diamantslijperijen doorbraken zo nu en dan de stilte. Het onderwijs was openbaar en neutraal, iets bijzonders

22 *Gesprekken met Jacques Presser, gevoerd door Philo Bregstein*, Amsterdam, 1972, p. 14.

23 Verontwaardigd schreef een vakgenoot aan Henri Polak naar aanleiding van de leerlingenkwestie in 1906: «Zoo als gij weet is er een ernstige kwestie in de ADB hangende omdat den bond, per stemming heeft toegestaan dat Belgenleden van den ADB hun zonen mogen leeren, tevens patroons ook hun kinderen zullen mogen aanleeren. En de uitlanders minstens 10 jaar in Antwerpen woonachtig moeten zijn om hun kinderen het vak te leren. Laat ik u uit naam van alle Nederlanders zeggen dat zij in geen enkel geval hier in zullen berusten». Brief M. van Burg jr. aan H. Polak, 4.I.1906 (ARCHIEF ANDB, 3008/2). Zie ook: *De ADB werd ons geboren. Hij zal voor ons ten strijde gaan. De memoires van Jan Bartels, Jef Groesser en Louis Romeo. Verzameld en gerangschikt door H. van Doeselaer, secretaris van ADB*, sept. 1958.

24 Van School 16 bleven bij de beschieting van Antwerpen op 7, 8 en 9 oktober 1914 alleen de muren overeind. Het schoolarchief ging in vlammen op.

25 Het gezin bewoonde een verdieping in de Lange van Ruusbroecstraat 35, waar het verbleef tot mei 1910. Toen verhuisde het naar de Korte Altaarstraat, enkele straten verderop, tegenover de St. Norbertuskerk, die de Dageraadplaats vanuit alle ooghoeken beheerst.

in België waar het katholieke onderwijs zo sterk zijn stempel drukte. Zoals andere grote steden was Antwerpen in dit opzicht anders. Hier was de liberale meerderheid sinds lang voorstander van de leerplicht en vanaf de jaren zeventig bestond er een uitgebreid kosteloos en neutraal lager – onderwijssysteem, waarin de lessen niet langer onder de verzoenende sluiers van de godsdienst gegeven werden²⁶.

Het verblijf in School 16 heeft bij De Groot diepe sporen nagelaten. Het was een wereld van uitersten. Zoals alle onderwijs in die tijd was ook de Grote Hondstraat een drilschool. Het zesde leerjaar, de "hoogste" twaalfde klas was voor veel kinderen het einde van de studie. Ook voor De Groot, hoewel zijn triomf op het afsluitende stads-examen hem zeker toegestaan zou hebben verder te studeren. De twaalfde klas genoot een thans niet meer voor te stellen prestige. Maar het werd duur betaald. Een twintigtal vraagstukken uit "Toisoul en Wallon", een gevreesd rekenboekje uit die tijd, een hondertal Franse woordjes om uit het hoofd te leren, een paar bladzijden vaderlandse geschiedenis uit "De Bock en Stippelmans" en alle rivieren van Europa in volgorde op te dreunen, ziedaar het dagelijks huiswerk van de twaalfjarige jongen²⁷.

Maar de school was meer dan een luister- en schrijfschool, meer dan drill en druk. Er heerste vooruitgangsoptimisme, een vertrouwen in het redelijk denken en in de vrije ontwikkeling van het individu²⁸. De school bezat een bibliotheek met onder meer Hendrik Conscience's *Leeuw van Vlaanderen*, vele Jules Vernes, boeken van Justus van Mourik en Jacob Stamperius. Maakte onderwijzer Suykerbuyck de vooruitgang niet aanschouwelijk, toen hij de eerste radioantennes schuinweg over de ronde keien van de druk bespeelde koer plaatste om de kinderen naar de morsetekens van schepen op zee te laten luisteren²⁹?

De school ontsnapte niet aan de stemming van de tijd. Er waaide bij sommige leerkrachten onmiskenbaar een vrijzinnige Vlaamsgezinde wind, die de "geestjes en hartjes" gezuiverd wilde zien van het leugenachtige nationaal optimisme: dat het "roemrijke" België beslist een gelukkig land was mét geschiedenis, zonder onrecht waarvoor allen als "helden" moesten strijden. Een Vlaamsgezindheid die niet door iedereen gewaardeerd werd. Een echte rel brak uit toen de leerlingen een gloednieuw lied te leren kregen: «Hoge toren, rijk en schoon met uw gouden koningskroon» zou staan te treuren aan de stroom der welvaart; erger nog «Vlaanderen» zou «diepe hoon» zijn aangedaan en werd gemaand zijn «banden te breken». Hooglopende discussies onder de onderwijzers in het deurgat van de turnzaal, waar gerepeteerd werd, bracht de nodige beroering³⁰. Of Paul de betekenis ervan helemaal vatte? In ieder geval zal hem

26 H. VAN DAELE, *150 jaar stedelijk onderwijs in Antwerpen*, Antwerpen, [1969], p. 50.

27 K. CUYPERS, «De School van vóór 1914», in *Bevrijding*, 1948 (III), nrs. 9, 10.

28 F. VAN DYCK, «De Voortrekkers», in *Bevrijding*, 1948 (III), nrs. 9, 110 – H. VAN DAELE, «Jeugd- en vormingsjaren van Ger Schmook», in *Eresaluut aan Ger Schmook*.

29 G. SCHMOOK, *Klimaat 1915: commentaren bij het Normalistentijdschrift: Jonge-Tijd*, p. 91.

30 ID., *Stap voor stap langs kronkelwegen. Gedenkschriften*, Antwerpen/Amsterdam, 1976, p. 104.

de onenigheid-in-vrede zijn bijgebleven, het besef misschien ook dat de Vlaamsgezindheid in die jaren nog betrekkelijk mild was. Het schoolkoor zong nog dapper *Le beau Danube bleu*. Blijkbaar struikelde men nog niet over een Franse volzin. En de school was als immer present op de traditionele vaderlandse 21ste juli-optochten, het schoolvaandel fier geheven. En als het moest weerklonk de *Brabançonne*.

In die jaren waren het enkelingen, die weigerden over de Meir te defileren. Jef van Extergem was er zo een, bijna twee jaar ouder dan Paul. Vanwege zijn overtuiging werd hij van school getrapt³¹. De Groot zou in de oorlog veel met hem te maken krijgen. In de linkervleugel van de activistische Vlaamsgezinde beweging zal hij dan nog meer lagere-school-kameraden en buurtgenoten tegenkomen: Firmin Mortier bijvoorbeeld, die steun zocht bij de Clarté-groep en in de jaren twintig lid werd van de Frontpartij³²; diens buurling, Ger Schmook, die zijn activistische houding in de oorlogsjaren moest bekopen met het afbreken van zijn onderwijsloopbaan en met wie Paul het contact hernieuwde in de ADB; en de fijne, aristocratische Dolf Neulinger, met wie De Groot in het groepje "slijpers", "snijders" en "klovers" terecht kwam dat de bibliotheek van de ADB beheerde en toegankelijk maakte, terwijl gloedvolle discussies over de Russische revolutie het werk begeleidden. De wereld van de twaalfjarige knaap werd beheerst door school; een ervaring, die zo bepalend was dat hij er later nog vaak aan zou herinneren³³.

Het gezin verhuisde naar een woning in de Korte Altaarstraat, niet ver van de oude plek. Vanuit het raam keek je schuin op de Dageraadplaats, het plein met zijn café's, waar vliegers werden opgelaten en de kinderen de diaboló, pas ingevoerd, lieten zwiepen, terwijl ze zongen: "Mijne vrijer die rijdt veló(..), diaboló(....), diaboló(....)". De spaarzame telefoondraden waren de klippen. Paul vermaakte zich er met de kinderen van de burens, een Russisch gezin waarvan de man, in dienst van een rederij uit Odessa, toezag op het lossen en laden van de graanschepen. Het waren – zo herinnerde De Groot zich – fijne mensen, zeer gelovig, tot aan bijgelovig toe. In de kamers struikelde je over de beeldjes van heiligen en engelen, wier schaduwen in het schijnsel van kaarslicht over de muren dansten³⁴. Het was hard blokken voor de jongen in een huis dat met zijn twee kamers en piepkleine koer altijd te krap bleef. Maar hij doorliep de school zonder problemen. Bij het stadsexamen was hij de trots van de familie. Hij behaalde 9/10de van de punten. Het gemeentebestuur beloonde hem met een prijs. Naar eigen zeggen: «Met een handdruk van de burgemeester. Die was nog dronken ook»³⁵. De liberale kring van Zurenborg schonk hem Callewaerts Groot Nederlandsch-Fransch en Fransch-Nederlandsch Woordenboek, inhoudende de woorden der gewone spreektaal³⁶.

31 «Het proces Van Extergem», in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1976 (X), p. 39.

32 Zie voor F. Mortier o.a.: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, p. 983-984 – Archief AMVC M 826.

33 B. SNOIJINK, «Paul de Groot: De Peetvader van de CPN», in *Panorama*, 1977, nr. 51.

34 Persoonlijke aantekeningen in: Archief P. de Groot.

35 *Beproeft in de strijd. Een levensbeschrijving van Paul de Groot, lijststaandevoerder CPN*, 1959, p. 4.

36 Persoonlijke aantekeningen in: Archief P. de Groot.

Tot verder studeren kwam het voor de veelbelovende en hardwerkende leerling niet. Hij had de leeftijd bereikt waarop een arbeiderskind aan de slag moest, om zijn bijdrage te leveren aan het gezinsbudget. Zoals zijn vader en diens vader koos hij voor het diamantvak. Onmiddellijk na de vakantie kwam hij op de fabriek en meldde zich direct – omdat dat van huis uit zo hoorde – als lid bij de diamantbewerdersbond.

IV. De staking van 1913

Het waren verwarrende maanden waarin hij het slijpen onder de knie moest zien te krijgen. Op 14 april 1913 zou de kiesrecht-staking beginnen en bij de voorbereiding daarvan was De Groot getuige van een heftige tweespalt onder de diamantbewerders, die zelfs een deel van de vakgenoten buiten de staking dreigde te houden.

Geheel vreemd waren de twisten hem niet. In zijn schooltijd had hij zijn vader en diens Nederlandse vrienden geregeld horen schelden op die verdomde "politiekers" die de bond kapot maakten. Hij schonk er toen geen aandacht aan. Nu wel, want tot zijn verbazing stonden die vermaledijde "politiekers" vooraan in de strijd. De "politiekers" waren de mannen van de Algemeene Belgische Diamantbewerdersbond (ABDB) die zich in 1911 hadden los gemaakt van de ADB om aansluiting te zoeken bij de "Syndicale Commissie" van de Belgische Werkliedenpartij.

Angst om de liberaalvoelende achterban voor het hoofd te stoten had de leiding van de ADB daar steeds van weerhouden³⁷. Bovendien werd ze geïrriteerd door de kritiek van de Werkerspartij op de gewoonte om samen met de diamantairs de toegang tot het vak te controleren. "Achterlijk corporatisme", dat volgens de BWP strijdig was met de vrijheid van arbeid en bovendien weinig effectief. Misschien kon in Amsterdam nog de hand gehouden worden aan een leerlingenregeling, in Antwerpen lukte dat zeker niet. Daarvoor was de ADB veel te zwak. In de ogen van vooral de Nederlandse diamantbewerders droeg de Werkliedenpartij met zijn "afbrekende" kritiek echter niet bij aan de noodzakelijke versterking ervan. Het zal de oude weerzin van Pauls vader tegen de partij bevestigd hebben. Voor zijn zoon golden die frustraties niet. Deze kwam in de fabriek toen de buitenindustrie al zó uitgebreid was en het clandestiene leerlingenkweken zó wijdverbreid dat het corporatieve afschermen van het vak een achterhoedegevecht leek. Alleen het organiseren van alle diamantbewerders kon op den duur tegenwicht bieden aan de ongebreidelde geldzucht van de diamantairs. Dat standpunt verdedigden de socialisten, die bovendien verwickeld waren in een heldhaftig gevecht om het algemeen kiesrecht. Een strijdbaarheid die, zoals veel jongeren in die tijd, ook De Groot aansprak.

Antwerpen speelde een sleutelrol in de voorbereiding van de staking. De socialisten waren niet zeker van hun zaak. De mensen leken nauwelijks geïnteresseerd. Zelfs «de sterkste optimist ging met bekreund hart naar den 14en April. Eerlijk gebiecht ook

37 A. MICHELSEN, *De syndikale beweging in het diamantbedrijf*, Antwerpen, 1953, p. 70 – W. THEUNS, *op.cit.*

wij», aldus de diamantslijper Abraham Soep in een terugblik voor het Nederlandse blad *De Nieuwe Tijd*³⁸.

Een week voor de vastgestelde datum besprak de ADB haar houding tegenover de staking. Van samenwerking met de ABDB wilde ze natuurlijk niets weten. De bondsraad voorzag een fiasco en raadde de leden aan slechts 24 uur te staken. Maandag 14 april. De staking kwam op gang en breidde zich binnen enkele uren over het land uit. Ook in Antwerpen kwam het werk stil te liggen³⁹. Naast de havenarbeiders staakten de metaalarbeiders en de diamantslijpers. Opstootjes bleven uit en het beloofde een bloedeloze veldtocht te worden. Het gesloten front werd echter bedreigd, toen de ADB haar achterban opriep de volgende dag weer aan het werk te gaan. De leden dachten er duidelijk anders over. Gealarmeerd waarschuwde de nieuwe bondsvoorzitter Lode van Berckelaer: «De beweging gaat ons over den kop en dat is wel het ergste dat ons kan overkomen»⁴⁰. "In vollen geestdrift" werd opnieuw tot deelname aan de staking besloten⁴¹. De eenheid was hersteld.

De stakingen verliepen voorspoedig. Al waren de straten verlaten en de acties sereen, niemand twijfelde aan de overwinning. Des te pijnlijker toen de Kamer, inclusief de socialisten, voor een motie stemde waarin over een mogelijke hervorming van het kiesrecht werd gesproken. In het subtiële parlementaire spel hadden de socialistische fijnproevers een aanwijzing gevonden dat de regering met het instellen van een studiec commissie bereid was tot concessies. Zo werd over het lot van de staking beslist. Twee dagen later eindigde deze, ondanks felle protesten van vooral de Waalse arbeiders. Het kiesrecht bleef een ijdele droom.

De april-dagen van 1913 brachten De Groot voor het eerst direct in contact met de arbeidersbeweging. Hij kreeg hier vermoedelijk ook de kans om zich los te maken van zijn vader die als overtuigd vakbondsman de politieke organisatie steeds had gewantrouwd. Het was immers niet de vakorganisatie die zich in de strijd manifesteerde; het waren de "politiekers" die zich aan het hoofd stelden, de mannen die De Groot zijn vader steeds had horen beschimpen.

De strijd om het algemeen kiesrecht was diep geworteld in de Belgische arbeidersklasse. Het was een strijd om zelfrespect, om een waardig en rechtvaardig bestaan. Voor menigeen scheen het stembiljet het socialisme zelf, de opening naar een nieuwe wereld. En in de april-dagen was dit meer dan een geloofskwestie, de verandering leek zich metterdaad te voltrekken. En wie, zoals De Groot, daaraan deelnam,

38 A.B. SOEP, «De Belgische Staking van 1913», in *De Nieuwe Tijd*, 1913, p. 581. Vgl. J.W. STUTJE, «Abraham Soep (1874-1958). Portret van een bandeloze rebel», in *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, 1991 (XII), nr. 24.

39 *De Werker*, 18 april 1913.

40 Verslag der bondsraadzitting van vrijdag 18 april 1913.

41 W. EEKELERS, *De Algemeene Werkstaking te Antwerpen 14-24 april 1913*. BWP Arrondissement Antwerpen, *Jaarverslag 1913*, p. 28.

stuitte vanzelf op de Werkliedenpartij, die in de ogen van de arbeiders de enige gerespecteerde partij was.

Dat aan het optreden van die partij schaduwzijden kleefden, dat de leiding de staking slechts gebruikte als drukmiddel kon de jonge, politiek en moreel nog onbevangen diamantbewerker zich hooguit intuïtief gerealiseerd hebben. Want alles leek simpeler in de sociale strijd: velen droegen in het vuur van de actie, in de hitte van het debat en in de confrontatie van de ideeën en temperamenten het geloof uit van een snelle verandering. Dat was de stemming waarin jongeren opstandige pamfletten uitdeelde. Dat was de sfeer van *La Lutte Finale*. Voor De Groot zal dat beeld overheerst hebben. Politiek en verandering, politiek en opstandigheid waren bijna identieke woorden geworden. Waarom de leiding van de Werkliedenpartij dat sentiment niet bevestigde – aangenomen dat hij zich die vraag stelde – bleef hem vooralsnog verborgen. Dat raadsel klaarde pas op na de schokkende ervaringen in de Eerste Wereldoorlog.

V. De Eerste Wereldoorlog, terug naar Amsterdam

De baardloze, nog niet volgroeide jongen was vijftien toen de oorlog uitbrak. Antwerpen bereidde zich in de zomerse augustusmaand voor op een belegering. Onheilspellende berichten bereikten de stad: de forten van Luik waren gevallen, Leuven verwoest, platgebrand als vergelding voor een aanval van haar burgers op de Duitse troepen, althans dat meldde het vijandige opperbevel. Op het station zag De Groot de soldaten van het Luikse front terugkomen. Een vreselijke aanblik, herinnerde hij zich⁴². Hij was werkloos en ontving een halve frank per dag. De uitkeringen uit de Werklozenkas van de ADB waren opgeschort en hij was aangewezen op gemeentesteun⁴³. Meer dan een aalmoes was het niet, te weinig om van te leven, ook omdat de prijzen snel stegen.

Onverhoeds verscheen de vijand in de pikdonkere nacht. De eerste Zeppelin ronkte boven de stad en stortte zijn bommenlast neer. De beschieting begon en duurde drie volle dagen. De Groot bivakkeerde met zijn ouders in de kelder van hun huis. Het waren dagen waarin – zoals hij opmerkte – heel veel pannenkoeken werden gebakken. De "Dikke Bertha's" deden hun werk grondig. Van de school in de Grote Hondstraat stonden alleen de muren nog overeind. Terwijl de gebouwen brandden trok het leger zich terug, westwaarts tot aan de rand van de zee. In hun kielzog vertrokken ook de vluchtelingen. Een eindeloze stoet stortte zich op weg naar Ekeren, naar het noorden, in de hoop een veilig onderkomen te vinden⁴⁴. Ook De Groot en zijn ouders

42 B. SNOIJINK, *op.cit.*

43 «Manifest ADB, 15 augustus 1914. Opgenomen in Jaarverslag van den ADB loopende over de jaren 1914-15-16-17-18-19-20», in *Diamantbewerker*, 9 april 1921.

44 M. CLAEYS-HAGENDOREN, *op.cit.*, p. 37-40 – E. SCHMIDT, *op.cit.*, p. 108, 127.

vertrokken. Ze keerden terug naar Amsterdam⁴⁵, waar ze een woning vonden in de Jan Bernardusstraat aan de rand van de Transvaalbuurt, in die jaren de nieuwe Amsterdamse jodenwijk.

Als diamantbewerker aan de slag komen was uitgesloten. De werkloosheid was bijna totaal⁴⁶. Bovendien liet de ANDB de honderden uitgeweken vakgenoten niet tot de organisatie toe⁴⁷. Zo konden ze geen aanspraak maken op de regeling tussen beide bonden die bij werkloosheid een uitkering garandeerde⁴⁸. Amsterdam was een toevluchtsoord waar niet alleen de vrede heerste maar ook de honger. De Groot vond werk als sigarenmakersleerling op de fabriek "Keizer" aan de Achtergracht⁴⁹. De branche waarin ook zijn "ome Sakkie" een inkomen bij elkaar sprokkelde en waarin in het algemeen veel joden werkzaam waren. In de bedompte werkruimte fabriceerde hij al snel de eerste sigaren waar hij zijn leven lang een liefhebber van bleef.

De Transvaalbuurt was een socialistisch bolwerk. Er werd veel over politiek gepraat. De Groot kwam er vakgenoten tegen die zoals hij de oorlog ontvlucht waren: ADB-bondsraadleden als Simon Voorzanger en de veelbesproken Abraham Soep. Deze kleine gitzwarte ongeschoolde en ongedisciplineerde raddraaier verdiende de kost als marktkoopman.

Over politiek sprak De Groot vooral met zijn werkbaas. Deze sigarenmaker werd, zoals hij het zelf uitdrukte, «z'n eerste leermeester in de wetenschap van het socialisme»⁵⁰. Sigaren en socialisme, dat waren de ingrediënten van een verblijf, waar na een jaar weer een einde aan kwam⁵¹. Door armoede gedreven keerde het gezin in december 1915 naar Antwerpen terug of precieser naar Borgerhout, de voorstad waar ze hun "ballingschap" vijftien jaar eerder begonnen. Daar ging in die maand de eerste grote fabriek weer draaien⁵². Maar uitbreiding van de activiteiten stokte en alleen met de voedselpakketten, die door het Nederlandse consulaat verstrekt werden, wist het gezin de honger te bestrijden. Tot nietsdoen gedwongen, bezocht De Groot 's avonds de socialistische volkshogeschool waar cursussen Engels werden gegeven en hij zijn Frans kon bijspijkeren⁵³.

45 Volgens de gegevens van de Burgerlijke Stand worden ze op 11 november 1914 opnieuw in Amsterdam ingeschreven.

46 C.A. VAN DER VELDE, *op.cit.*, p. 538 – W.H. VLIEGEN, *Die onze kracht ontwaken deed*, Amsterdam, 1924, deel II, p. 57.

47 Hiermee doorbrak Amsterdam de internationale discipline. In Frankrijk werden de vluchtelingen wel in de vakorganisatie opgenomen. Vgl. VAN DER VELDE, *op.cit.*, p. 773.

48 C.A. VAN DER VELDE, *op.cit.*, p. 548, 770 – P. DE ROOY, *Werklozenzorg en Werkloosheidsbestrijding 1917-1940*, Amsterdam, 1979, p. 22-27.

49 *Beproeft in de strijd...*, p. 5 – Persoonlijke aantekeningen in: Archief P. de Groot.

50 *Ibidem*.

51 Volgens de Burgerlijke Stand wordt het gezin De Groot op 8 december 1915 weer uit Amsterdam uitgeschreven.

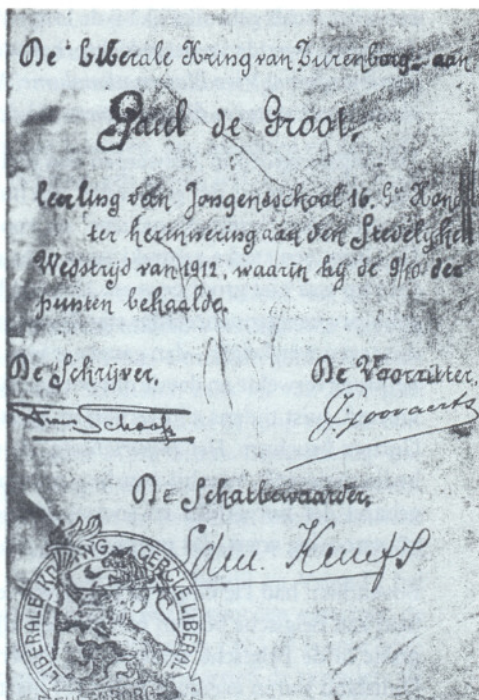
52 «Jaarverslag van den ADB loopende over de jaren 1914-15-16-17-18-19-20», in *De Diamantbewerker*, 9 april 1921.

53 B. SNOIJINK, *op.cit.*

VI. De Eerste Wereldoorlog: het socialistisch activisme

Teruggekeerd in Antwerpen merkte De Groot dat aan het vertoon van eensgezindheid en vaderlandsliefde uit de eerste broeiendhete augustusdagen een einde was gekomen. Langzaam keerde het politieke debat terug. Over de vrede en de Vlaamse strijd voor gelijkberechtiging werd hartstochtelijk gediscussieerd. Het waren discussies waar De Groot gaandeweg in betrokken raakte en waarin hij de moeizame verhouding leerde kennen tussen de linkse arbeidersbeweging en het flamingantisme.

De sociaal-democratie in de Scheldestad vormde voor De Groot een broedplaats van ideeën. Hij volgde de lezingen en lessen van de Socialistische Volkshoogschool in "De Werker", het enorme, uitgewoonde socialistenhol in de Diepestraat⁵⁴. Hij hoorde er in één van de onherbergzame bovenzaaltjes Dr. Anton Jacob spreken over "Passivisme of Activisme in de Vlaamsche Beweging". Ook de leden van de Socialistische Jonge Wacht (SJW) waren er te vinden. De Antwerpse afdeling was één van de weinige die ondanks de bezetting bleef samenkomen⁵⁵. Gangmaker was de bonkige Jef van Extergem⁵⁶. Dertien was hij toen hij lid werd, veertien toen ze hem in 1913 tot secretaris bombardeerden. Deze zelfverzekerde kleermakerszoon had op school voor een spraakmakende rel gezorgd. De meeste van zijn klasgenoten droegen een Belgisch strikje in hun knoopsgat en spraken allemaal over *Notre Roi* en *Notre Patrie*⁵⁷. Van Extergem wilde daar niets van weten. Toen hij in het Frans – dat hoorde nu eenmaal zo – een spreekbeurt moest houden deed hij het op

• Paul de Groot behaalde als twaalfjarige leerling van de Stedelijke School aan de Grote Hondstraat 9/10 der punten voor het stads-examen. Het gemeentebestuur beloonde hem met een prijs. Naar eigen zeggen: "Met een handdruk van de burgemeester, die was nog dronken ook".
(Document van de auteur)

54 M. SERTIJN, «Het socialistisch aktivisme tijdens de eerste wereldoorlog», in BTNG, 1976, p. 172.

55 G. VAN SCHOENBEECK, *Ontstaan, situering en karakterisering van de Socialistische Jonge Wacht 1886-1914*, p. 232 – S. DE GROOTE, «Tussen revolutie en reformisme of 100 jaar socialistische politieke jongerenbeweging», in *Socialistische Standpunten*, 1985 (XXXII), nr. 5, p. 36-37.

56 C. DUTOIT, *Jef van Extergem en de Vlaamse beweging*, Leuven, 1981 – E. LAUREYS, *Witte kaproenen keren terug*, Antwerpen, 1950 – J. DEBROUWERE, «Jef van Extergem», in *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* – «Proces Jef van Extergem (1922)», in VMT, 1976 (10).

57 «Proces Jef van Extergem...», p. 39.

een wijze, zoals gebruikelijk bij de Jonge Wachten. Hij sprak over de barbaarsheid van de oorlog, over de vredesgedachte, het socialisme en eindigde met de uitroep *A bas le patriotardisme! Vive l'Internationalisme! Vive la République mondiale!*⁵⁸. Verbijstering alom, Van Extergem diende onverwijld de school te verlaten.

De jongerengroep in Antwerpen was niet groot, misschien een tiental, hooguit twintig, raddraaiers die de "godsvrede" aan hun laars laptten, die opkwamen voor "spek en bonen", voor "internationalisme" en voor "Vlaanderen"; een groep jongeren die op De Groot een sterke aantrekkingskracht uitoefende. Hij sloot zich er weldra bij aan. De stap was niet groot geweest. Het verblijf in het neutrale Nederland had De Groot geholpen een genuanceerder standpunt in te nemen ten opzichte van de Entente – en dus tegenover België – dan gangbaar was. Het chauvinisme, dat een verbeterd *jusqu'au boutisme* verwekte en dat de onvoorwaardelijke overgave van Duitsland eiste, was hem vreemd. Juist tijdens zijn verblijf in Amsterdam was in kringen van de SDP Herman Gorters brochure *Het imperialisme, de wereldoorlog en de sociaal-democratie* druk bediscussieerd⁵⁹. Was hij daardoor misschien beschut tegen wat Gorter noemde: «Alle gebazel der burgerlijke en sociaal-democratische partijen en bladen, dat men een afweeroorlog voert, dat men wel mee moet doen omdat men aangevallen is...»⁶⁰?

Bovendien: had De Groot in België wel iets te verdedigen? Erg diep zal zijn gehechtheid aan Belgische bodem niet geweest zijn. Als Nederlander en als jood was de integratie in de Belgische samenleving beperkt geweest. Dienstplicht of deportatie naar Duitsland waren evenmin reden tot martelaarschap. Als Nederlander bleef hij ervan gevrijwaard.

De Groot moet sympathie gevoeld hebben voor de woorden waarmee Van Extergem het sociaal-chauvinisme van de Werkliedenpartij hekelde: «Dat socialistische voor mannen waarin we geloofden en vertrouwden, die ons hielpen maken wat we zijn, zoo opeens 'Belgische' patriotten geworden zijn dat kunnen we niet verklaren»⁶¹. Het was een afwijzen van een realiteit die ook in de Vlaamse kwestie te beluisteren viel. Ook daar overheerste onverzoenlijkheid, in dit geval een verwerpen van het Belgisch staatsverband, dat «onder welke vorm ook steeds een bedreiging zou zijn voor de culturele, economische en politieke ontwikkeling van Vlaanderen»⁶². De oorlog radicaliseerde de Vlaamsgezinden. In de verdediging van hun rechten kwamen ze bijna vanzelf tegenover de heersende politiek te staan. Van Waalse en franskiljonse zijde werd hen verweten een Duitse vijfde kolonne te vormen. Begrijpelijk dat aan de roerende eensgezindheid en opgepepte vaderlandsliefde, waaraan ook een deel der Vlaamsgezinden zich in de eerste oorlogsdagen hadden overgegeven, snel een einde kwam.

58 *Ibidem*.

59 Gorters *Het imperialisme, de wereldoorlog en de sociaal-democratie* verscheen rond Kerstmis 1914, in het blad *De Tribune* begroet als een "prachtige kerstgave" en een "nieuw Communistisch Manifest" – W. Van Ravesteyn, *De wording van het Communisme in Nederland 1907-1925*, Amsterdam, 1948, p. 146.

60 H. GORTER, *op.cit.*, p. 7.

61 *De Socialistische Vlaming*, 24.II.1917.

62 *De Nieuwe Tijd*, 6.VII.1918.

De reactie die het Vlaams bewustzijn bij De Groot opriep kan moeilijk beschreven worden. De bronnen laten het niet toe. Van journalistieke arbeid was nog geen sprake. De bezettingstijd bracht de nog thuis wonende zeventienjarige jongen voorname-lijk in de anonimiteit door. Het waren zijn *Bildungsjahre*, zoals de Duitsers zeggen, jaren die besteed werden aan kijken, aan luisteren, aan meedoen en aan zelfstudie. Zijn aansluiting bij de SJW gaf hem richting, een gevoel iets te kunnen, maar voorlopig nog in de schaduw van anderen.

Toch is duidelijk dat er sprake was van Vlaamse geldingsdrang; dat De Groot sympathie moet hebben gekoesterd voor de Vlaamse beweging. Op school was hij al in aanraking gekomen met een vrijzinnig Vlaamsbewust milieu. Verschillende van zijn onderwijzers speelden een rol in het Antwerpse activisme. Datzelfde gold voor klasgenoten en medeleerlingen; Firmin Mortier, Ger Schmook, zelfs Jef van Extergem kende hij van vroeger. Het flamingantisme van de SJW werd in de loop van de oorlog alleen maar sterker. Zonder Vlaamse sympathie is De Groots lidmaatschap onbegrijpelijk. Ook na de oorlog sprong hij regelmatig in de bres voor de Vlaamse zaak. Deze was hem in 1921 tijdens het wordingsproces van de Belgische communistische partij zelfs een heus fractiegevecht waard. En een opmerkelijk detail: De Groot schreef in die jaren onder het pseudoniem "Paul van de Schilde". "Schild en Vriend", het waren de voor een francofoon schier onuitsprekelijke wachtwoorden waarmee de Vlaamse boeren aan de vooravond van de Gulden Sporensdag in 1302 de Franse "vijfde kolonne" trachtten uit te schakelen. Met afgehouden kop stortten de verraders ter aarde. De volgende dag werden de Franse ridders het sompige moeras ingelokt en afgeslacht. Van deze geschiedenis verhaalde Hendrik Conscience in zijn *Leeuw van Vlaanderen*, het heldenepos dat De Groot al op school gelezen had en waaraan hij vermoedelijk het geuzen-pseudoniem ontleend had. De Groot voelde zich door de *Sturm und Drang* van de SJW aangetrokken. Ook, omdat de groep aan het Vlaamse vraagstuk een socialistische oplossing wilde geven. De taal was hen lief om het volk dat ze sprak⁶³. In het begin van 1917 leek zo'n oplossing echter verder weg dan ooit. In de Vlaams-activistische beweging stond men welwillend tegenover de nieuwe sovjetstaat. Op diep inzicht berustte dat echter niet, veel was er niet over bekend. De oktober-revolutie sprak vooral aan omdat er met het verdrag van Brest-Litovsk een einde was gekomen aan de verwoestende oorlog.

Tot in juni 1918 bleef de SJW nog hoop vestigen op een verzoeningsvrede tussen de Entente en de Centralen, de vrede zoals hij gewenst werd door Camille Huysmans en de socialisten die ijverden voor de Stockholm-beweging. Na de lente van 1918 vervloeg die hoop. Van Extergem verklaarde in 1920 tijdens zijn proces dat in die maanden de patstelling op alle fronten, diplomatiek en militair volledig leek. «Wij voorzagen dat de proletariërs eindelijk genoeg zouden krijgen van het zich onderling uitmoorden, en dat het uitbreken der wereldrevolutie dan onvermijdelijk was. Als natuurlijk gevolg daarvan ware de Wereld-Sovjet uitgeroepen. Nu stelden wij, Socialistische Jonge Wachters, ons de vraag: 'Hoe moeten Wallonië en Vlaanderen zich aansluiten bij die Wereld-Sovjet? – Als België, ofwel elk afzonderlijk als een Sovjet-

Vlaanderen en een Sovjet-Wallonië? Wij achtten de laatste oplossing de beste en daarom namen wij een motie aan ten voordeele der 'Republiek Vlaanderen'»⁶⁴.

De Jonge Wachters stonden met hun ideaal helemaal alleen; zelfs de Antwerpse federatie van de Werkliedenpartij, de meest linkse en Vlaamsgezinde, wees de eis als lucht-fietserij van de hand. De gevolgen van die tweespalt kwamen na de oorlog tot uiting. De radicale Vlaamsgezinde socialisten braken met de Werkliedenpartij en vormden de kern van de communistische beweging in het Antwerpse. Paul de Groot zou er een prominente rol in spelen.

VII. De eerste communistische groepen.

Paul de Groot op weg naar de Derde Internationale

In 1918, en de daarop volgende twee, drie jaar, blies de wind van de revolutie met volle kracht over Europa. In Duitsland leek de laatste fase in de opstand uitgebroken. In Hongarije was de Radenrepubliek een feit. Hortend en stotend kwam ook Frankrijk in beweging. Zelfs in het slaperige Nederland groeide de beweging, niet zo indrukwekkend als elders, maar toch... nooit eerder zag het land zoveel stakingen en zoveel stakers⁶⁵.

Hoop, verwachting, zo niet de zekerheid dat de revolutie ook België in zijn greep kreeg had De Groot in die dagen beziel. Was hij niet zelf aanwezig geweest bij de eerste zitting van de Duitse *Arbeiter- und Soldatenrat* in de Vlaamse Schouwburg in Antwerpen⁶⁶? De Groot voelde zich opgenomen in de maalstroom, die onweerstaanbaar de kapitalistische wanorde zou wegspoelen. Hij werd communist, een militant met een niet aflatende inzet. Na werktijd bezocht hij woelige vergaderingen, schreef artikelen voor het blad *De Internationale* en vond daar tussendoor de gelegenheid om met Hollandse communisten te corresponderen.

Ook in de Diamantbewerdersbond timmerde hij aan de weg. Toen hij in de lente van 1920 werkloos was, hielp hij mee de bibliotheek te reorganiseren. Meer dan drieduizend titels stonden daar boven op de zolder van het statige pand aan de Plantin en Moretuslei. Alles in zwart linnen gebonden, opgeborgen in hoge kasten met verschuifbare glazen deuren. De Groot maakte er kennis met de wereldliteratuur en richtte er samen met andere jonge werkloze diamantbewerders de jeugdkring van zijn bond op⁶⁷. Debatten over sociale vraagstukken werden afgewisseld met voordrachten over

63 *De Socialistische Vlaming*, 27.I.1917.

64 «Proces Jef van Extergem», p. 21-22. De motie vonden we terug in *De Nieuwe Tijd*, 29.VI.1918.

65 G. HARMSSEN & B. REINALDA, *Voor de bevrijding van de arbeid. Beknopte geschiedenis van de Nederlandse vakbeweging*, Nijmegen, 1976, p. 426 – B. VAN DONGEN, *Revolutie of integratie. De Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam, 1992.

66 B. SNOIJINK, *op.cit.*

67 *De Diamantbewerker*, 17.IV.1920. De bestuursleden waren H. Vergauwen, voorzitter; M. Turfkruyer, bijgevoegd voorzitter; Adolf Neulinger, schrijver; Paul de Groot, bijgevoegd schrijver; Sam Mendes, penningmeester. *De Diamantbewerker*, 24.VII.1920.

letterkunde. De Groot was gefascineerd door de wereld die zich voor hem opende. Ging van hem niet het verzoek aan het bondsbestuur uit om wetenschappelijke leergangen te organiseren waar «de arbeider langs regelmatige weg, door regelmatig gesalarieerde leeraars ingewijd kan worden in de voor hem zo geheel nog onbekende wetenschappen en vooral in de voor arbeiders onontbeerlijke wetenschap der maatschappij (sociologie)?»⁶⁸. De zucht naar kennis en inzicht was in die jaren enorm. "De rede", "Proletarische opvoeding", "strijd tegen onwetendheid", het waren sleutelwoorden in de kring waar De Groot zich ophield en die geïnspireerd werd door een handvol intellectuelen die verenigd in de Clarté-beweging ook in Antwerpen de geesten rijp wilden maken voor een nieuwe betere maatschappij⁶⁹.

Maar naast lezen en studeren was De Groot toch vooral actief in de partij, de Kommunistische Partij: Vlaamse Federatie, die in oktober 1919 voor het eerst van zich liet horen; twee jaar na de revolutie, tamelijk laat voor wie oog had voor de onstuimige ontwikkelingen elders.

Voor velen in België had het woord bolsjewiek echter een wrange bijmaak. De vrede van Brest-Litovsk, die voor jongeren als De Groot een teken van hoop was, werd door de grote meerderheid anders begrepen. Deze voelde zich niet het slachtoffer van de klassenstrijd, maar vooral van het Duitse imperialisme en zag dus het vredesverdrag tussen Keizer en Bolsjewiek als een schaamteloos verraad. Het vormde een bevestiging van de waarschuwende woorden over het rode gevaar die de leiding van de BWP al voor de oktoberrevolutie had laten horen. De Antwerpse jongeren stonden alleen. Zelfs van het bestaan van geestverwanten elders, in Gent bijvoorbeeld, waren ze niet op de

• Jacob de Groot ("Amsterdam, 1865), Pauls vader, kwam in 1901 als diamantbewerker met zijn gezin naar Antwerpen. Hij overleed in 1937 in Amsterdam.
(Foto H. Zegeling)

⁶⁸ De Diamantbewerker, 25.X.1919.

⁶⁹ M. SERTIJN, «Avondlandstemming bij de jonge avant-garde in Vlaanderen na 1918: inspiratiebron voor purito-flaminganten en marginale wereldverbeteraars», in *BTNG*, 1974, p. 562-579. Voor de geschiedenis van het tijdschrift *Clarté*, zie: N. RACINE, «Une revue d'intellectuels communistes dans les années vingt: *Clarté* (1921-1928)», in *Revue française de science politique*, VI.1967 (XVII), nr. 3, p. 484-519.

hoogte⁷⁰. De Gentse Jonge Wachters hadden via "een Hollandse kameraad" inlichtingen gekregen over de "Zimmerwald-beweging" en daaraan hun internationalisme ontleend⁷¹. Die "kameraad" was vermoedelijk Andries van Gool geweest die voor de oorlog onder het pseudoniem V. Amstel in het blad van de SJW de rubriek "Uit Holland" had verzorgd⁷². Het ging om een klein groepje, tachtig leden hooguit met in hun midden de latere dichter Richard Minne, de vakbondsman Karel Hutse, de schilder en beeldhouwer Jozef Cantré, samen met Frans Masereel later uitgroeïend tot een van de prominente Vlaamse houtsnijkunstenaars. En jongeren als Oscar van den Sompel en de gebroeders Gaston en Alfons Matthys, textielarbeiders en werklieden. Ze waren nauwelijks twintig jaar en bedreven de vredespropaganda⁷³. De Gentse partijleider Ed. Anseele, de man met "de ijzeren arm", liet de groep prompt ontbinden.

De Antwerpse en Gentse dissidenten zouden elkaar pas na de wapenstilstand ontmoeten en hadden veel gemeenschappelijks. Ze waren het vertrouwen in de sociaal-democratie kwijt geraakt en kwamen door hun optreden buiten de partij te staan. Beiden wantrouwen ook de wapenstilstand en riepen de arbeiders op het heft in eigen hand te nemen.

Roependen in de woestijn, naar zou blijken, want de revolutie ging aan België voorbij. Toen op 11 november 1918 het verre kanongedaver wegstierf, was Antwerpen in rust. Hier en daar liepen Duitse officieren zonder petten en epauletten; op de Meir vertoonden zich af en toe mannen met rode vlaggen aan korte stokken. Het voorspel van spannende ontwikkelingen? Dat zeker, maar niet aan de Schelde. Duitse soldaten en matrozen, die in de oude schouwburg op de Kipdorpvest vergaderden, hadden de officieren ontwapend en van hun tekenen van waardigheid ontdaan. Zoals Roger van Avermaete, clartéïst en stichter van het avant-gardistisch tijdschrift *Lumière*, vaststelde, «zonder dat dat enige reactie van om 't even wie uitlokte»⁷⁴. Een paar dagen later reed toegejuicht paardenvolk over de Charlottelei, in feestdos, met volle muziek. Het volk groette zijn koning. Een gevoel van zegepraal en weerwraak verving bij de bevrijding het gevoel van wrok en martelaarschap uit de oorlog. In die stemming kon een beginnende communistische beweging niet gedijen.

VIII. De Kommunistische Partij-Vlaamsche Federatie

Zwart van het volk zag het er niet, die zondag 11 januari 1920, op de Koornmarkt in Gent. Slechts een handvol kameraden nam om half tien 's ochtends plaats aan de

70 Dit wordt bevestigd door Oscar van den Sompel die in een brief aan Leo Reyntjes, gedateerd 20 april 1971, verklaarde dat de Gentse SJW tijdens de bezetting geen contact had met andere groepen. Zie L. REYNTJES, *De eerste 'kommunistische' groepen in Vlaanderen en Brussel en de stichting van de kommunistische partij van België (1917-1921)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1971, p. 20.

71 Zie interview van F. Mets met O. van den Sompel in *De Rode Vaan-weekend*, 5.X.1957.

72 Voor biografie van Andries van Gool zie: «H. Buiting», «A.J.J. van Gool», in *Biografisch Woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, deel IV, p. 66.

73 *De Rode Jeugd*, nr. 3, X.1917.

74 Gesprek met Roger Avermaete, Radiouitzending (ARCHIEF AMVC).

tafeltjes in het benauwde, rokerige lokaal van "Den Nieuwen Boer". Weinigen zullen vermoed hebben dat de mannen die binnendruppelden het eerste congres van de Kommunistische Partij-Vlaamse Federatie vormden⁷⁵.

Al vroeg in de morgen was De Groot uit Antwerpen vertrokken, met de stoomtrein, vanaf de Middenstatie. Het gezelschap waarin hij reisde, kende elkaar nog uit de oorlog, jongeren uit de SJW die na november 1918 niet terug konden naar de BWP, maar ook beproefde socialisten als August Debrouwere, de oud landelijk secretaris van het verbond der Bouwwerkers⁷⁶. Verder Firmin Mortier, net terug uit Berlijn waar hij bij Paul van Ostayen vertoefde en de wraak van de rechter ontliet, de geheelonthouder Jef de Combe en de onstuimige clartéaan Leo Frenssen, de een goudzetter en de ander smid, baardige idealisten, die in de oorlogsjaren een tijd in het buitenland verbleven. De Antwerpse communisten vormden een bont allegaartje. Dat vond ook het Executief Comité van de Derde Internationale dat weinig positiefs zag in het verzamelde groepje⁷⁷. Flaminganten, clartéanen, anarchisten, bewonderaars van Frederik van Eeden, ze waren er allemaal, op die zondag in de winter van 1920. Naast de makkers uit Gent, Leuven en Antwerpen, ook kameraden uit Brussel, Mechelen en Dendermonde. Drie maanden eerder waren ze met de uitgave van *De Internationale* gestart. Het blad verscheen nu iedere week. Dat lukte in het begin niet. Het werd ook leerzamer, vooral door bijdragen van Nederlandse communisten. De Rotterdammer Jacques Engels schreef gedegen stukken over het imperialisme en de dictatuur, die de veelal onervaren kersverse communisten zorgvuldig bestudeerden⁷⁸. Ze hadden hem zelfs gevraagd redacteur te worden⁷⁹. Glad onmogelijk natuurlijk om vanuit Rotterdam een Antwerps blad te redigeren. Dat had hij hun ook verteld. Maar graag ging hij in op het verzoek om te komen spreken. Als Jelle Boersma kondigden ze hem dan aan. Die naam had hij speciaal voor de gelegenheid verzonnen.

Jacques Engels was er die ochtend niet, Henriette Roland Holst evenmin. Ook zij sprak wel eens voor de Antwerpenaren⁸⁰. Voor De Groot een teleurstelling, want hij respecteerde hen en onderhield met beiden contact. Direct na de opening van de vergadering kreeg hij het woord: «Met diepen eerbied herdacht hij de heldhaftige kameraden Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg, die precies een jaar geleden vermoord waren»⁸¹. De Groot was niet de enige, die op verzoek van de voorzitter het woord voerde. Ook Jan Postma kreeg het woord. Deze 26-jarige chemigraaf uit Amsterdam, met wie De

75 *De Internationale*, 31.I.1920; 7.II.1920.

76 Biografische gegevens over «A. Debrouwere», in *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* – A. VAN LAAR, *Geschiedenis van de arbeidersbeweging te Antwerpen en omliggende*, Antwerpen, 1926, p. 358 – Mededelingen door zijn kleinzoon in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1976 (X), nr. 1, p. 69.

77 *L'Internationale communiste, organe du comité exécutif de L'Internationale Communiste. Actes du Comité exécutif de l'Internationale Communiste. Sections de L'Internationale Communiste*, Petrograd, VI.1921 (III), nr. 17, kolom 4284-4285.

78 *De Internationale*, 3.I.1920; 14.II.1920.

79 J. ENGELS, *Zestig jaar socialistische beweging*, 1979, p. 28.

80 *De Internationale*, 20.XII.1919, 3.I.1920.

81 *Id.*, 7.II.1920.

Groot in de Nederlandse communistische beweging nog veel te maken zou krijgen, begroette namens de Landelijke Federatie van Sociaal-Anarchisten het congres en roemde de Belgische kameraden om hun anti-parlementarisme.

Dit internationale tintje kon niet verhelen dat wat bijeen zat een onbeduidende groep was zonder noemenswaardige invloed. Het moeilijk aanvaardbare en slecht begrepen isolement gaf hen iets sectarisch. Ze hoorden en zagen meer dan er was. Over de Werkliedenpartij schreef De Internationale: «De reactionairen juichen en jubelen, maar in hunne zang der overwinning horen we reeds het doodsgehuil van hunnen val! De verlossende revolutie wordt eene werkelijkheid. De strijd is ontketend, iedereen weet het»⁸². Het is begrijpelijk dat de communisten het hosanna van de regerende sociaal-democraten knarsetandend aanhoorden: «Trap ze weg of laat ze staan, de bedriegers die u dag aan dag meer verraden», schreef De Groot⁸³. Maar geloven dat de arbeiders daartoe bereid waren, ja zelfs klaar stonden om het juk van de uitbuiting af te werpen, was toch een wensdroom. Daaruit ontwaken bleek niet eenvoudig.

Het verlangen naar revolutie beheerste alles. Wat in Rusland geschiedde riep bij De Groot hartstochten op met een bijna religieuze inhoud. In *De Internationale* beschreef hij de terugkeer van Russische krijgsgevangenen als de wederkeer naar het beloofde land: «O! ironie! Aan de dorre, verlaten kaai van het Siberiadok ligt de 'Csar', het schip dat straks een gedeelte der Russische krijgsgevangenen zal huiswaarts voeren. Tsaar en Siberië! Wat herinneringen wekken deze woorden op! Voorbij is die tijd, voor altijd voorbij! Het schip heeft een lading kommunistisch zaad in de schoot. Ze gaan den tocht ondernemen naar het beloofde land, naar het land waar zij de zes lange jaren van bittere ellende van gedroomd hebben, naar het land waar zij van arme slaven, die zij nu zijn, tot vrije mensen zullen herboren worden, naar Sovjet-Rusland. Ga dan, broeders, onze hoop is in u en de uwen, onze gedachten en onze wenschen zijn met u! Niet vergeefs was uw leed, niet vergeefs zal uwen strijd, onzen strijd ook zijn. De oogst van het kommunisme is rijp. Ook hier zal zij eens geplukt worden!....»⁸⁴.

Was zijn verbondenheid met de Sovjet-Unie vooral een gevoelskwestie, bijkans een profane lezing van de mythe Israëls, het sloot dwingende politieke conclusies beslist niet uit. De Groot was ervan overtuigd dat de oktoberrevolutie een meer algemene beweging veroorzaakte en dat de patronen en de schema's navolging verdienden. Vandaar de huiver om zich in te laten met de reformistische vakbeweging, «waar de leiders een goed en vet betaald baantje maken». Daarom ook de aversie tegen het parlementarisme, het «burgerlijke parlementaire knoeiwerk», dat, hopeloos achterhaald de klassenstrijd in haar ontplooiing belemmerde.

Niet alleen de Vlaamse communisten dachten er aanvankelijk zo over. In Brussel hield een groep jongeren lokaal boven een herberg aan de overkant van het rode volkshuis:

⁸² *Id.*, 20.XII.1919.

⁸³ *Id.*, 14.VIII.1920.

⁸⁴ *Id.*, 11.VII.1920.

SJW-ers die een eigen tijdschriftje *Socialisme* uitgaven en enthousiaste verdedigers waren van de oktoberrevolutie. Hun temperamentvolle woordvoerder War van Overstraeten, een 27-jarige kantoorklerk en afkomstig uit de straatarme Kempen⁸⁵, had verbindings met buitenlandse communisten, met Jules Humbert-Droz, de veroordeelde Zwitserse dienstweigeraar, die het blad *Le Phare* uitgaf; en met Abraham Soep, de kleine diamantslijper die vanaf 1918 weer in België te vinden was⁸⁶. In Brussel stond hij korte tijd bekend als de enige communist. Via Soep kwamen de SJW-ers in contact met de ideeën van Herman Gorter⁸⁷. Ook deze wees het werken in de massavakbeweging en de parlementaire arbeid van de hand. Bovendien behoorde volgens hem de leiding van de revolutie in handen te liggen van een kleine, zuivere, kristalheldere kern, die «moet voorgaan, de juiste leuzen uitgeven, en op het juiste oogenblik de revolutionaire daden doen»⁸⁸. Het was een partijopvatting die War van Overstraeten volledig onderschreef⁸⁹. Wat niet loepzuiver leek, was bij voorbaat verdacht. Dat ondervonden Joseph Jacquemotte en zijn *Amis de l'Exploité*, die in de Werkliedenpartij een ontwikkeling naar links doormaakten⁹⁰. Dat ondervonden ook Paul de Groot en de groep rond *De Internationale*, die met de ideeën van Soep en Van Overstraeten in de vakbeweging en in de Vlaamse strijd steeds moeilijker uit de voeten konden.

Soep en Van Overstraeten gruwden van de "klein-burgerlijke" Vlaamse beweging, waarvoor De Groot juist sympathie koesterde⁹¹. De Groot steunde de amnestiebeweging voor de veroordeelde Vlaamse activisten waaronder zich ook kameraden als Firmin Mortier en Jef van Extergem bevonden⁹²; en hij beoordeelde de dynamiek van de Vlaamse strijd ronduit positief: «De revolutionaire tendensen hebben er de overhand» en «Het is voor de kommunistische beweging een niet te versmaden factor in haar strijd tegen het Belgisch imperialisme», schreef *De Internationale*⁹³. De Groot wees erop dat «een onverschillig voorbijlopen het gevaar in zich draagt de KP als een onvruchtbare sekte te laten vegeteren»⁹⁴. Aan Van Overstraeten en Soep waren der-

85 *De Standaard*, 16.III.1973, 3.II.1982.

86 C. RENARD, *Octobre 1917 et le mouvement ouvrier belge*, Bruxelles, 1967, p. 71 – F. COENEN, «Il y a quarante ans à Bruxelles», in *Drapeau Rouge*, 5.XI.1957 – J.W. STUTJE, *op.cit.*

87 H. DE LIAGRE BÖHL, *Herman Gorter. Zijn politieke activiteiten van 1909 tot 1920 in de opkomende kommunistische beweging in Nederland*, Nijmegen, 1973.

88 H. GORTER, *De grondslagen van het communisme*, 1918, p. 91.

89 Dat Van Overstraeten geïnteresseerd was in de opvattingen van Gorter blijkt ook uit een briefje van Dirk Jan Struik aan Willem van Ravesteyn. Struik maakte zich zorgen over de demagogische manier waarop de partijleiding zich van zijn tegenstanders onttreed. Er wordt nauwelijks een poging gewaagd om te argumenteren en dat is fnuikend, aldus Struik, ook met het oog op «de Brusselsche jongelui van 'L'Ouvrier Communiste' die De Tribune en De Nieuwe Tijd spellen». Zie Brief D.J. Struik aan W. van Ravesteyn, 28.VIII.1920 (ARCHIEF VAN RAVESTEYN, map 19).

90 *L'Ouvrier Communiste*, 15.IV.1920 – W. VAN OVERSTRAETEN, *Rapport sur la situation en Belgique*, 3.VIII.1920 (ARCHIEF KPB).

91 *L'Ouvrier Communiste*, 15.VIII.1920.

92 *De Internationale*, 12.VI.1920.

93 *Id.*, 24.I.1920.

94 Brief P. de Groot aan D.J. Struik, 5.I.1921.

gelijke waarschuwingen niet besteed. Van de anti-Vlaamsgezinde belevingswereld van Soep getuigde Frans Horemans, papierbewerker en een van de oprichters van de partij: «Op de stichtingsvergadering in mijne woning werden de richtlijnen voor het manifest-beginselverklaring vastgesteld en ik kreeg de opdracht dit alles in een opstel te verwerken. Op de volgende zitting werd dit opstel voorgelezen en door kameraad Soep als onverstaanbaar verworpen. Ik had met zorg alle vreemde en bastaard woorden vermeden. De Vlaamse kwestie stond in het brandpunt der belangstelling. Dat ik eenvoudige Vlaamse bewoordingen had gebruikt in plaats van de wetenschappelijke en bastaard bewoordingen, waarmee kameraad Soep zijn uiteenzettingen en zelfs gewone gesprekken doorspekte, ging zijn begripen te boven»⁹⁵.

Dat de Vlaamse gevoeligheid alles dreigde te overheersen was een ontwikkeling die niet alleen Van Overstraeten maar ook de Nederlandse communisten alarmeerde. Dat laatste maken we tenminste op uit een brief van De Groot aan D.J. Struik waarin hij schreef, dat: «Eén onzer leden door traditie en gedeeltelijk ook door misvatting in die Vlaamsche strijd meer zag dan er in was en ik zelf ook langen tijd getwijfeld en geaarzeld (heb) in de houding die door ons tegenover de Vlaamsche beweging moest worden aangenomen»⁹⁶. De Groot verzekerde Struik dat die fouten inmiddels hersteld waren.

Dirk Jan Struik bemoeide zich intensief met België. Toen Andries van Gool in oktober 1919 onverwacht stierf, nam Struik zijn Belgische contacten over en kreeg hij van Wijnkoop de opdracht om mee te helpen in België een communistische partij te stichten⁹⁷. Struik liet zich aanvankelijk door Soep beïnvloeden en was tamelijk pessimistisch: «België is, om allerlei redenen een broeinest van karakterloze intellektueelen. Bij het moreele débacle van het sociaal-patriottisme kroelt dat allemaal naar de Derde Internationale toe. Voorlopig is het parool wantrouw al het Vlaamsche, dat niet van Smets, wantrouw al het Waalsche, dat niet van Van Overstraeten komt»⁹⁸.

Van Overstraeten moet zich erkend hebben gevoeld als de chef en de theoreticus van het nog jonge Belgische communisme. In juli 1920 vroeg het EKKI hem om de Vlaamse en Waalse groepen tot één partij samen te smelten⁹⁹. Een maand later berichtte hij Moskou reeds dat de eenwording niet lang op zich zou laten wachten, *si toutefois le Parti Communiste de Flandre poursuit son épuration*¹⁰⁰. Een zuivering die zoals bleek nog heel wat voeten in de aarde zou hebben. Struik moet rond die tijd zijn mening over Van Overstraeten herzien hebben. In ieder geval schreef hij op 19 augustus 1920

95 Biografie Frans Horemans (ARCHIEF JAAK WITHAGES).

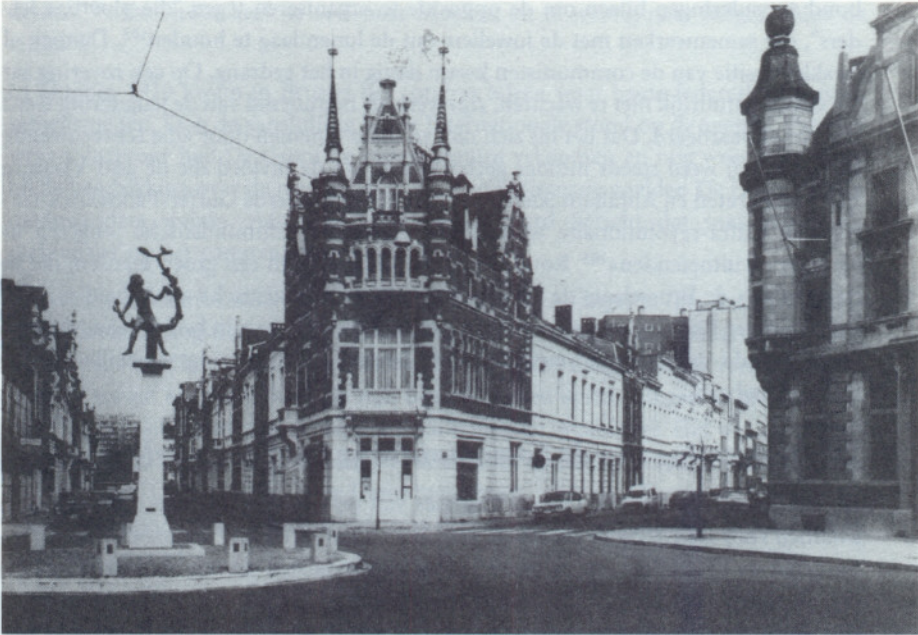
96 Brief P. de Groot aan D. J. Struik, 5.I.1921.

97 D.J. STRUIK, «Mijn socialistische jaren in Nederland. Herinneringen uit 1914-1924», in *Jaarboek arbeidersbeweging*, 1977, p. 232-233.

98 Brief D.J. Struik aan J. Engels, 10.III.1920. G. HARMSSEN, «Dirk Struik vooraan in de communistische jeugdbeweging», in *BNA*, 1994, nr.36, p. 20.

99 «Le mouvement communiste en Belgique», in *L'Internationale Communiste, organe du comité exécutif de L'Internationale Communiste*, kolom 4285.

100 W. VAN OVERSTRAETEN, *Rapport sur la situation en Belgique*, 3.VIII.1920.

• Het Door Verstraeteplein in de wijk Zurenburg, grenzend aan de Dageraadplaats waar de familie De Groot zich had gevestigd.
(Foto uit G.Bekaert, *Achitecturae Liber XI, Cogels-Osylet, Anvers-Antwerpen*. Sprimon, Pierre Mardaga Éditeur, 1984)

aan het Executief Comité van de Jeugd Internationale: *Die Brüsselsche Gruppe (Van Overstraeten, Volberg c.s.) sind liebe und überzeugte Genossen, allein sie haben keinen Kontakt mit den Arbeitern. Die Leute gehen ganz in die schöne Theorie auf, machen einen Cultus für Sovjet-Russland, wissen genau die differenzen von Gorter und Wijnkoop in Holland, allein um die differenzen in der Belgischen Bewegung bekümmern sie sich gar nicht*¹⁰¹.

Deels laat deze standpuntsverandering zich verklaren uit de afwijzing van het 'gauchisme' door Lenin in zijn rond deze tijd verschenen brochure *De linkse stroming, een kinderziekte van het communisme*, waarin de standpunten van Pannekoek en Gorter scherp bekritiseerd werden; deels ook door een verbetering van Struiks contacten met Antwerpen, waardoor zijn wantrouwen in die groep verdwenen was en hij tenslotte van *eine gute und tüchtige Gruppe kommunistischen Arbeitern* kon spreken.

Het bekvechten met de Brusselaars nam zienderogen toe. De Groot ergerde zich mateeloos aan Abraham Soep, die terug in Antwerpen weer actief werd in de ADB. Zonder voorbehoud propageerde Soep de oprichting van werkersraden en riep buiten de

¹⁰¹ Brief D.J. Struik aan Lieber B, 19.VIII.1920 (*Rossiiskij Tsentr Chranenija i Izoetsjenija Dokumentov Novejszej Istorii* (voortaan RtsChIDNI – Russisch centrum voor behoud en studie van archieven voor moderne geschiedenis) 533/10/1012).

bond vergaderingen bijeen om de oppositie te organiseren tegen "die ploertige leiders", die samenwerken met de juweliërs om de lonen laag te houden¹⁰². De toch al zwakke positie van de communisten kwam danig in het gedrang. Op een royerling zat De Groot natuurlijk niet te wachten, zijn werk als bestuurslid van de jeugdkring werd juist zo gewaardeerd. Dat liet hij zich niet zo maar afnemen door «die schreeuwende warkop». Hij werd steeds minder gecharmeerd van de invloed die de anti-Vlaamse Van Overstraten en Abraham Soep met «hun ge-importeerde Gorter-Pannekoek-frazen» en «ultra-revolutionaire woordkramerij» op de communistische jongeren in Antwerpen uitoefenden¹⁰³. Rond De Groot schaarde zich een groep mensen, die in de ogen van de Brusselaars de zo noodzakelijke communistische zuiverheid misten. Daarop moet Van Overstraeten hebben gedoeld, toen hij in zijn bericht aan Moskou aanhoudende zuiveringen onvermijdelijk noemde. De meningsverschillen leken onoverbrugbaar.

IX. De vorming van de Kommunistische Partij van België

De gebeurtenissen op het Tweede Congres van de Communistische Internationale kwamen voor De Groot als geroepen. De ideeën van Gorter en Pannekoek waren veroordeeld en de leiding van de Nederlandse communisten sloot zich daarbij aan¹⁰⁴. Gevolgen voor het prestige van Van Overstraeten in Nederland konden op den duur niet uitblijven. De standpuntwijziging van D.J. Struik wees daar al op. In het blad van de Vlaamse federatie schreef De Groot: «Reeds draagt het werk door het Tweede Congres der Kommunistische Internationale geleverd, rijpe vruchten. Door gansch de wereld werken de fameuze 21 toelatingsvoorwaarden als het scherpe vocht dat de elementen, die niet bij elkander behooren scheidt en het vuil oplost»¹⁰⁵. Het zijn woorden met een bijtende ondertoon en De Groots gedachte moet uitgegaan zijn naar de "troebele en verwarde elementen" in de kleine kring van Vlaamse communisten, die liever vandaag dan morgen een fusie wilden met de groep rond Van Overstraeten. Hij minachtte die onverbetelijke ultra-linksen, Abraham Soep en zijn jonge aanhang met hun anti-Vlaamse ideeën.

De antipathie was wederzijds. Sommigen vonden dat de artikelen van De Groot het betamelijke ver overschreden; dat de venijnige persoonlijke aanvallen op Vandervelde en Camille Huysmans bij veel arbeiders weerzin opriepen. En nog ernstiger: «Dat ons blad niet opgesteld is voor de massa». «Dat het verkeerd is altijd over de russische revolutie te schrijven. Als ge strijd om de Revolutie in uw eigen land te lanceren, leert de arbeider dan niet als apen anderen nadoen maar kweekt opstand bij de mistevre-

102 *De Diamantbewerker*, 10.VII.1920.

103 *De Internationale*, 11.VII.1921.

104 *De Tribune*, 23.IX.1920.

105 *De Internationale*, 29.X.1920.

denen»¹⁰⁶. De Groot keek te veel naar Moskou en te weinig naar België, aldus de critici¹⁰⁷.

In oktober 1920 kwam in Brussel het congres bijeen waar beide federaties moesten samensmelten. Ook de aansluiting bij de Internationale stond op de agenda. Pas drie weken daarvoor had De Groot de congresdatum vernomen en nog weer later kreeg hij de beschikking over de resoluties¹⁰⁸. Voor zo'n discussie voelden De Groot en zijn medestanders weinig. Aan Van Overstraeten werd bericht dat men alleen als toehoorder op het congres aanwezig wilde zijn.

De jeugdgroep van Antwerpen was furieus. Het waren jongeren die, zoals De Groot het uitdrukte, «nog niet gansch van vele vrijheidsopvattingen ontbolsterd» waren en die zich sterk tot het radicalisme van Van Overstraeten aangetrokken voelden. Wanneer de vurige Abraham Soep op hun bijeenkomsten sprak, hingen ze aan zijn lippen¹⁰⁹. Eigenlijk stonden ze al met één been buiten de organisatie. Het was maar goed dat ze hun eigen partijlokaal hadden, 't Pannenhuis op het bedeesde Conscienceplein. In het lokaal "De Vierhoek" in de Dambruggestraat, waar de KP ergens op de tweede verdieping zijn vergaderingen hield, zou met zoveel vijandschap de ruimte veel te klein zijn geweest.

Meer dan veertig deelnemers waren dat weekend van eind oktober in Brussel present, het merendeel afgevaardigden en een aantal bezoekers, zoals De Groot¹¹⁰. Ook zijn rivaal Abraham Soep was er. Als kemphanen stonden ze tegenover elkaar. Aan het begin van de discussie legde de Antwerpse jeugd een «memorandum of te akte van beschuldiging voor tegen de gansche Vlaamse federatie»¹¹¹. Ze verweten het bestuur geen «bewuste» communisten te zijn en meenden dat de partij maar beter opgedoekt kon worden¹¹². Dit ging het congres-bureel duidelijk te ver; die discussie behoorden de Vlaamse communisten maar zelf – in een eigen conferentie – te voeren. Hier was die buiten de orde¹¹³. Voor Soep was de kous daarmee allerminst af. Op een later tijdstip probeerde hij opnieuw het memorandum besproken te krijgen. We laten De Groot aan het woord: «...toen ik later bij de behandeling van de these over de vakbeweging de heer A.B. Soep, die op dit kongres het hooge woord voerde, betrapte terwijl hij met veel brio bezig was De Internationale van Moskou te omhelzen, die hij in

106 *Id.*, 25.XII.1920.

107 Op het tweede Comintern-kongres werd een resolutie aangenomen waarin een anti-parlementaire opstelling scherp afgekeurd werd.

108 *De Internationale*, 9.X.1920. Brief P. de Groot aan D.J. Struik, 5.I.1920.

109 *Id.*, 18.IX.1920.

110 «Le mouvement communiste en Belgique», in *L'Internationale Communiste, organe du comité exécutif de L'Internationale Communiste*, kolom 4285. *De Internationale*, 13.XI.1920, spreekt van een zestigtal afgevaardigden.

111 Brief P. de Groot aan D.J. Struik, 5.I.1921 (ARCHIEF VAN RAVESTEYN).

112 *De Tribune*, 10.I.1921 – Brief P. de Groot aan D.J. Struik, 5.I.1921 – «Le mouvement communiste en Belgique»... (zie noot 99).

113 «Le mouvement communiste en Belgique»..., kolom 4286.

een debat met mij veertien dagen vroeger, zwerende bij H. Gorter en Franz Pfemfert, had vervloekt, toen werd door genoemde Soep het voorleggen van het memorandum geëischt¹¹⁴. We beschikken niet over een getuigenis van Soep maar dat er opnieuw tumult ontstond valt te raden. War van Overstraeten zelf moest tussenbeide komen om de gemoederen te bedaren.

Zijn tussenkomst was begrijpelijk. Van Overstraeten vreesde dat veel medestanders in Vlaamse kring kopschuw werden door het onelegante optreden van zijn vrienden en hij wist dat ook in Nederland een scheiding der geesten niet gewaardeerd zou worden. Bovendien had de twist tussen Soep en De Groot wel erg persoonlijke trekjes aangenomen. Het was een schelden over en weer. Dat in deze ambiance toch tot het stichten van de *Parti Communiste Belge* (PCB), de Belgische sectie van de Derde Internationale werd overgegaan, mag een verdienste heten. Van Vlaamse zijde sloot, zoals te verwachten, alleen de Antwerpse jeugdgroep zich aan.

Het congres stelde De Groot uiteraard teleur. Afgezien van de conflicten had hij ook grote politieke twijfels behouden. Een geest van anti-parlementarisme waarde nog immer rond en van Vlaamse rechten had men niets willen weten. Na het congres brak het conflict opnieuw in alle heftigheid uit. De jongeren eisten het vertrek van De Groot en zijn vervanging door Abraham Soep. Nederland werd druk geraadpleegd. Frans Morriëns, de leider van de Jeugdgroep kreeg van de Amsterdamse partijbestuurder Leo van Lakerveld te horen: «dat jullie niet wilt samenwerken met de communistische partij Antwerpen is een geweldige fout. Ook al zitten daarbij Flaminganten, ook al zijn daar onzuivere elementen, jullie hebben de plicht je niet af te zonderen»¹¹⁵. De Nederlandse partij stuurde kennelijk aan op het behoud van de eenheid. Dat bleek ook uit de briefwisseling tussen De Groot en Dirk Jan Struik¹¹⁶. Struik wenst opheldering over een aantal weinig vleierende zaken die hem via de jeugdgroep ter ore waren gekomen.

De Groot zal zich er niet gemakkelijk bij gevoeld hebben. Hij meende in zijn recht te staan en te steunen op wat de meerderheid in de Internationale vond. Dat gold voor zijn ideeën over verkiezingen, het werken in de vakbeweging en – hij was ervan overtuigd – ook inzake de Vlaamse kwestie. Deelde Willem van Ravesteyn, een van de coryfeeën van het Nederlandse communisme, niet zijn positieve beoordeling van de Vlaamse beweging¹¹⁷?

De Groot wist zijn tegenstanders echter niet te overtuigen. De afwijzing kwam van Oscar van den Sompel, die sprekend namens "de Vlaamse communisten" geen enkele ruimte liet voor een compromis. Volgens deze 23-jarige Gentse textielarbeider werd Vlaanderen helemaal niet onderdrukt, overvleugelde de Vlaamse beweging de klas-

114 Brief P. de Groot aan D.J. Struik, 5.I.1921 (ARCHIEF VAN RAVESTEYN).

115 Brief L. van Lakerveld aan F. Morriëns, 2.I.1921 (RTsChIDNI 533/10/1013).

116 Brief P. de Groot aan D.J. Struik, 5.I.1921 (ARCHIEF VAN RAVESTEYN).

117 Brief P. de Groot aan D.J. Struik, 5.I.1921 – Brief O. van den Sompel aan W. van Ravesteyn, 26.II.1921 (ARCHIEF VAN RAVESTEYN).

senstrijd allerm minst en leidde steun aan die beweging alleen maar tot versterking van het Entente-imperialisme. Hij kwam tot de slotsom dat «van de Communistische Partij in België niets anders vereischt (kan) worden, instede van een verradikaliseering der Vlaamsche eischen, een sterke bekamping der gansche Vl.(aamse) beweging om haar reactionair optreden en karakter – alhoewel schijn revolutionair – en om haar compromiteering (van) een deel van het proletariaat»¹¹⁸. De kaarten waren geschud, een breuk werd meer en meer zichtbaar. Voor Van Overstraeten het moment om een einde te maken aan het slepende en weinig inspirerende schouwspel. Begin mei nam hij het besluit om de beide Antwerpse groepen te ontbinden en om de Vlaamse communisten, zoals een woedende en teleurgestelde De Groot het uitdrukte, «onder leiding te stellen van het heerschap waarmee wij in konflikt waren», Abraham Soep.

De Groot weigerde zich te onderwerpen. Bitter stelde hij vast: «Wij stonden hier voor een geval dier leelijke ziekte (-) die in goed Vlaamsch genoemd wordt 'Vriendjespolitiek'. Wanneer persoonlijke sympathie of antipathie de hoofdrol spelen dan is er geen plaats voor ernstige discussie.(-) Zie daar dus 'De Internationale' buiten de PCB. (-) Wij kunnen niet zeggen dat wij deze toestand niet betreuren. Maar we kunnen niet anders. Wij hadden gaarne met de Waalsche en andere Vlaamsche kommunisten gedaan. Wij weigeren het echter beslist met het klikske onbetrouwbare hansworsten te Antwerpen te doen. (-) Wie het kommunisme lief heeft volg ons»¹¹⁹. En dat waren er niet veel. Een vijftiental, hooguit¹²⁰. Welk een treurig vooruitzicht voor de makkers die hun blad voortaan de martiale ondertitel gaven "Strijdorgaan voor de Derde Internationale".

De breuk betekende voor De Groot, hoe paradoxaal ook, tegelijk een verzoening. Hij was een uitgesproken practicus, die allereerst werkte vanuit zijn empirische ervaring. Boven alles stond dat een organisatie moest kunnen werken met behoorlijke aantallen arbeiders en dat er actie werd gevoerd met snelle en tastbare resultaten. De PCB met zijn nadruk op geslotenheid, op zuiverheid en wantrouwen zo niet *dédain* voor kleine hervormingen belemmerde dat. Daarom wekt het ook geen verbazing dat hij ondanks een krachtige, bijna rituele aversie in het begin, de ontwikkeling van de linkse stroming rondom Joseph Jacquemotte hartstochtelijk toejuichte. De Groot herkende er een alternatief in voor de pijnlijke machteloosheid waarin de Vlaamse groepen gevangen bleven.

Toen de *Amis de L'Exploité* in mei 1921 de Werkliedenpartij de rug toekeerden, stelde hij onomwonden vast dat «thans de voorwaarden aanwezig zijn tot het leggen

118 Brief O. van den Sompel aan W. van Ravesteyn, 26.II.1921 (ARCHIEF VAN RAVESTEYN) – *L'Ouvrier Communiste*, 3.IX.1921.

119 *De Internationale*, 21.V.1921.

120 In het rapport van Vanden Borre, *Rapport sur l'organisation du parti* (Brussel, 1922), lezen we dat in september 1921 16 Antwerpse leden aansloten bij de geunifieerde KPB. Het merendeel moet afkomstig zijn geweest uit de groep rond *De Internationale*, want, aldus Vanden Borre: *Du côté de l'ancien parti, un groupe comprenant une dizaine d'éléments, le groupe d'Anvers ne put se maintenir. La fusion avec le groupe 'De Internationale' provoqua la démission de presque tous les membres.*

der eerste grondslagen eener KP in België, die werkelijk eenigen invloed op de arbeidersmassa kan krijgen»¹²¹. Het ging dan ook om honderden mensen¹²². Geen massapartij, verre van dat, maar een reuzenaantal vergeleken bij de groupuscule van Van Overstraeten. Zo zag De Groot dat tenminste. Van Overstraeten moest niets van "die opportunisten", die "kloofdempers" tussen het revolutionaire proletariaat en de "verburgerlijkte sociaal-patriotische leiders" weten¹²³. Dat in oktober 1920 al meer dan 30 procent van de leden onder invloed van de *Amis* gekant bleek tegen verdere regeringsdeelname, vond Van Overstraeten kennelijk niet belangrijk¹²⁴. Dat begrepen Vandervelde, De Brouckère en Huysmans dan toch beter. In december maakten ze aan het functioneren van de *Amis de L'Exploité* een einde. Vijf maanden later verliet Jacquemotte de partij en stichtte met enkele honderden medestanders de *Parti Communiste de Belgique*. Nog geen maand na de stichting van de *Parti Communiste de Belgique* sloot De Groot zich er bij aan¹²⁵. Samen met L.C. Janssens, die deel uitmaakte van de nationale leiding, droeg hij voortaan de redactie-verantwoordelijkheid voor *De Internationale*.

Een drukke tijd voor De Groot, ook omdat zijn werk in de ADB steeds meer aandacht vroeg. Met Hubert Aerts en Alphons Ghys voerde hij oppositie tegen het beleid van het bondsbestuur¹²⁶. En tot dat oppositievoeren rekende hij ook de verdediging van zijn nieuwe partij. De Groot voelde zich thuis in die partij waar geen wantrouwen heerste tegenover het werken in de vakbeweging en waar men open stond voor zoveel mogelijk arbeiders, ook al waren de denkbeelden niet altijd zuiver op de graat. «Strijdend leren, leerend strijden», dat was zijn devies. Jacquemotte wist zich gesteund door de Internationale, die juist in die dagen haar Derde Congres in Moskou hield. Samen met Robert Poulet woonde hij het congres als waarnemer bij. De officiële gedelegeerde was uiteraard Van Overstraeten en men mag aannemen dat de onderlinge verhoudingen niet al te vriendschappelijk waren. Daarvoor hadden de woedende aanvallen van Van Overstraeten op het "contra-revolutionaire centrisme" van Jacquemotte te lang geduurd¹²⁷. Op 13 juli kwamen de rivalen met het Executief Comité bijeen¹²⁸. Namens de CPH nam Jan Ceton deel aan de discussie. Jacquemotte herinnerde Zinoviev aan het rapport, waarin de voormalige *Amis* aansluiting vroegen bij

121 *De Internationale*, 4 en 11.VI.1921.

122 M. LIEBMAN, «Les origines et la fondation du parti communiste de Belgique», in *Courrier hebdomadaire du CRISP*, IV.1963, nr. 197, p. 13 – M. STEINBERG & J. JACQUEMOTTE, «Un certain combat (1883-1936)», in *CM*, 1974, p. 33.

123 *De Internationale*, 6.XII.1919.

124 C. RENARD, *op.cit.*, p. 110.

125 *L'Exploité*, 15.VI.1921 – *De Tribune*, 20.VI.1921 – *De Internationale*, 25.VI.1921, 2.VII.1921.

126 *De Diamantbewerker*, 22.I.1921.

127 Brief van het Executief Bureau van de Belgische Kommunistische Partij (sectie 3e Intern.), in *De kommunistische Arbeider*, 11.VI.1921.

128 *Séance du Comité Exécutif de l'Internationale Communiste*, 13 juillet 1921 (*Extrait résumé du procès-verbal*) (ARCHIEF KPB).

de Internationale¹²⁹. *Cette demande d'affiliation pose la question: pourquoi l'aile gauche du P.O.B. réalisant la scission d'avec le P.O.B. n'a-t-elle pas adhéré purement et simplement au Parti communiste de Belgique (section belge de l'Internationale communiste)? Nous sommes d'avis qu'il n'existait pas, en réalité, en Belgique, de Parti Communiste. Il y a des groupes communistes, quatre ou cinq, dont l'un est affilié à l'Internationale Communiste, mais certains des principes de ce groupe et certaines de ses actions, nous semblent en opposition formelle et en contradiction grave avec les thèses de L'Internationale Communiste*¹³⁰.

Jacquemotte ondersteunde zijn bewering met te wijzen op het anti-parlementarisme en het gesloten "voorhoede" karakter van de groep rond Van Overstraeten. Maar desondanks verzekerde hij Zinoviev een fusie niet in de weg te staan. Van Overstraeten liet zich in dezelfde geest uit, ofschoon hij de erkenning van de groep van Jacquemotte door de Internationale uitgesteld wilde zien tot het moment van samensmelten. Zinoviev zag daar geen aanleiding toe¹³¹. De bijeenkomst eindigde met het besluit dat de partijen binnen twee maanden tot fusie zouden overgaan.

Wilhelm Koenen, die namens de Komintern het proces begeleidde, noteerde dat de samensmelting zich meer uit "discipline dan uit overtuiging" voltrok¹³². Soep bijvoorbeeld schreef tegen een Internationale te zijn die voldongen feiten presenteerde: «Als men denkt in Moskou dat het zóó moet gaan, dan zeggen wij het Lenin na: er bestaan geen absolute waarheden. Discipline is: noodig! Discipline is: nuttig! Discipline is: schoon! Maar discipline die de overtuiging, de waarheid vermoordt dat is geen discipline maar slavernij»¹³³. En in een allerlaatste poging om een consequent anti-parlementarisme te redden diagnosticeerde hij: «'De Linksche Stroomingen', de z.g.n. Kinderziekten, is een verkeerd gestelde ziekte-aanduiding van den dokter; niet zij die tegen deelname aan het burgerlijk parlementarisme in welke vorm ook zijn, lijden aan een kinderziekte, maar onze dokter heeft zijn bijgeloof aan het verleden nog niet uitgerooid en is lijdende aan de ziekte die het verleden op hem heeft gedrukt»¹³⁴. Het was een achterhoedegevecht waaraan Abraham Soep zijn ongeslepen pen leende. Zelfs De Groot besteedde er geen aandacht meer aan.

Op 3 en 4 september vond het fusiecongres plaats¹³⁵. In zaal Van Brée, Ropsy-Chaudronstraat te Brussel. Toen Janssens uit Antwerpen om half vier 's middags het congres opende, waren er zeventig afgevaardigden aanwezig. Van Overstraeten sprak op een manier die men van hem gewend was; fel, kleurrijk en vol overtuiging. Weinig

129 «Rapport présenté par les délégués de L'aile gauche du Parti Ouvrier Belge à l'Exécutif de L'Internationale communiste», in CM, 1969.

130 *Ibidem*.

131 Zie noot 128.

132 *Rapport sur la fusion des deux partis communistes en Belgique*, p. 3 (ARCHIEF KPB).

133 *De Kommunistische Arbeider*, 9.VII.1921 – Zie ook: Vlaamse federatie der BCP, Federaal congres van 17 juli 1921 te Gent (ARCHIEF JAAK WITTHAGES).

134 *De Kommunistische Arbeider*, 27.VIII.1921.

135 *De Internationale*, 18.IX.1921 – *L'Exploité*, 10 en 14.IX.1921.

waar De Groot zich niet in kon vinden. Maar dat weinige was voldoende om het woord te vragen. Van Overstraeten had volgens hem geen rekening gehouden met "het Vlaamse feit", om te beginnen met de federatieve staat en verder met het socialistisch Vlaanderen, maar dan het socialistisch Vlaanderen in het kader van het socialistisch België. Alleen het perspectief van een socialistisch België was onvoldoende. Het ging ook, aldus De Groot, om de zelfstandigheid van Vlaanderen als voorwaarde voor de oplossing van de Vlaamse kwestie. Niet het eenvoudig in tweeën delen van de Belgische bourgeoisstaat, maar de vernietiging ervan en het scheppen van een federatieve arbeidersstaat waarin elke nationaliteit tot haar volle ontplooiing kon komen naar het voorbeeld van de Al-Russische federatieve sovjetrepubliek. Die aandacht voor de bevrijding van de Vlaamse natie had De Groot gemist in de rede van Van Overstraeten¹³⁶.

De Groots opmerkingen brachten het congres, waarin de Walen de meerderheid vormden, danig in opschudding.¹³⁷ Noch Van Overstraeten noch Jacquemotte hadden zich met de kwestie beziggehouden en in het congres zelf leefden hier en daar verwarde zonië anti-Vlaamse gevoelens. Afgevaardigde Rens uit Schaarbeek meende zelfs dat men de «fransche taal in het Vlaamsche land ingang (moet) doen vinden – want de fransche taal is een bevrijdende taal bij uitnemendheid»¹³⁸. Dat een fusie nog geen innige samenwerking beloofde, was wel duidelijk. Men was bang voor de toekomst van de nieuwe partij, die voor de één een onvermijdelijk wegzakken in het sompige moeras van de massa betekende en voor de ander het opgesloten raken in een klein gesloten "kapelleke". Het congres kon die angst niet wegnemen.

X. In ballingschap

Numeriek stelde de nieuwe partij weinig voor. Met tien tot vijftien leden in een stad als Antwerpen en een vijfhonderdtal in de rest van het land was het "eerste bataljon" communisten niet meer dan een randverschijnsel¹³⁹. Maar wel één dat de eigenschap bezat de geesten in het land bezig te houden.

Dat ondervond Abraham Soep, die daags na het congres met zijn vrouw door de Belgische regering het land werd uitgewezen. In een bomvol "Eldorado" nam hij afscheid

136 Vgl.: Vlaamse federatie der BCP... (als noot 133).

137 Overeenkomstig de lijn die De Groot hier uitwerkte en die in een motie neergelegd werd (we weten niet of deze in stemming gebracht is) verdedigde hij op zondag bij het agendapunt "statuten" dat er rekening gehouden moest worden met de verschillende positie van Vlamingen en Walen in de partij. Hij pleitte voor een eigen Vlaamse federatie binnen de partij, met een eigen uitvoerend comité. Jacquemotte verzette zich hiertegen omdat hij een verdeling vreesde van de communistische beweging in België. Wilhelm Koenen stelde uiteindelijk voor een comité te vormen met twee subcomité's: een voor het Franstalige gedeelte en een voor het Nederlandstalige gedeelte van het land. Hiermee verklaarde De Groot zich akkoord en Antwerpen trok zijn amendement terug.

138 *De Internationale*, 18.IX.1921.

139 G. VANDEN BORRE, *Rapport sur l'organisation du parti*, Bruxelles, 1922 (ARCHIEF KPB).

• In december 1920 trouwde Paul de Groot te Antwerpen met Sally (Szajndla) Borzykowska, een joods meisje uit Lodz in Polen. Zij werkte in de Scheldestad als sigarettenmaakster. Samen kregen ze een dochter, Rosa. Sally en Rosa werden in 1942 door de Gestapo, die op zoek was naar Paul, aangehouden en naar Auschwitz gedeporteerd. Daarvan keerden ze niet terug.
(Foto's H. Zegeling)

van zijn kameraden¹⁴⁰. Zijn rede was zelfbewust en vol vuur; nuchterheid verpakt in woede en ontroering, niemand kon dat beter dan Soep. Toen hij uitgesproken was, vlogen hoeden en petten door de lucht. "Hoera's" en "Bravo's" vulden de zaal. De kleine man was een ogenblik werkelijk groot. Voor De Groot kwam het vertrek van Soep niet ongelegen. Hun twist overschaduwde alles en dat was fnuikend voor de kleine afdeling, die toch al verlamd werd door *les querelles mesquines personnelles*¹⁴¹. Ook in de diamantbewerkersbond kon nu tenminste gewerkt worden. De Groot liet geen gelegenheid onbenut om het woord te voeren. Een gevat en speels debater was hij allermintst, wel ter zake en als het moest ook overtuigend. In november 1921 werd hij met drie van zijn medestanders in de bondsraad gekozen, een persoonlijk succes ook voor De Groot¹⁴². Opmerkelijk dat *De Roode Vaan* aan deze communistische zege geen enkele aandacht besteedde. Een feit dat wellicht toegeschreven kan worden aan de tegenstellingen, die in de jonge partij voortleefden.

140 J.W. STUTJE, «Abraham Soep (1874-1958), portret van een bandeloze rebel», in *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, 1991 (XII), p. 28.

141 Zie noot 139.

142 *De Diamantbewerker*, 24.IX.1921.

Naast zijn werk in de vakbeweging, schreef De Groot regelmatig voor de krant. Het gewone verslaggeverswerk schuwde hij niet. Aanwezig bij een filmvoorstelling over Rusland noteerde hij: «De mooie zichten uit Moskou werden algemeen bewonderd en de verschijning van Trotsky en het Roode Leger op het doek werden stormachtig toegejuicht en met het zingen van de Internationale begroet....». Wel bleek onze verslaggever zich gestoord te hebben aan het rumoer en hij verzocht de lezers om «bij eene volgende vertooning kleine kinderen, honden en andere geruchtmakende voorwerpen thuis te laten»¹⁴³. Voor De Groot waren de lessen nu eenmaal belangrijker dan het vermaak.

Daarom weigerden De Groot en zijn companen ook een uitnodiging om met hun dames naar een "soirée van vooraanstaanden" te gaan ter gelegenheid van de feestelijke opening van het nieuwe bondsgebouw. «De grootschheid van deze 'gebeurtenis' zinkt geheel in het niet bij de elkaar opvolgende nederlagen die de Antwerpsche arbeiders geleden hebben», aldus *De Roode Vaan* in een artikel waarin we de signatuur van De Groot herkennen¹⁴⁴.

De communisten werden stevig aangepakt: ze zouden de syndicaten kapot maken, "noyauteren" en verklekken. De voorzitter herinnerde in dit verband «aan 'Roode Vanen' en andere soortgelijke bladen die onder het Czaren regiem in Rusland verschenen, uitgegeven of betaald door den Geheimen Politiedienst, om de arbeidersbeweging des te zekerder te kunnen treffen»¹⁴⁵. Voor "mouchards" was geen plaats. In de ADB, maar ook elders in de vakbeweging werden communisten steeds vaker uit verantwoordelijke functies geweerd.

In hun streven om de nog bescheiden invloed uit te breiden stuitte de KPB niet alleen op de leiding van de vakbeweging, maar ook op de Justitie. In Brussel en Antwerpen kregen de partijkantoortjes begin 1923 regelmatig bezoek van de gerechtsdienaren. Bij Lode Polk, de jonge secretaris van de Antwerpse afdeling, werd zelfs tot twee maal toe huiszoeking gedaan¹⁴⁶.

De justitiële activiteit stond niet los van de communistische agitatie tegen de bezetting van het Roergebied door de Belgische en Franse legers in januari 1923. De regeringsgezinde pers beschuldigde in een fanatieke campagne de communisten ervan een "judasrol" te spelen. Een hetze die nog verder opgevoerd werd toen in de loop van februari 50.000 mijnwerkers in de Borinage het werk neerlegden uit protest tegen de scherpe stijging van de kosten van levensonderhoud¹⁴⁷. In een sfeer van toenemende sociale spanning en opgezweept patriottisme ontdekte justitie een communistisch complot tegen de veiligheid van de staat. In Brussel, Antwerpen, Luik, Charleroi en

143 *De Roode Vaan*, 5.VIII.1922.

144 *Id.*, 2.XII.1922.

145 *De Diamantbewerker*, 23.XII.1922.

146 *De Roode Vaan*, 17.II.1923.

147 LE PIC, *Le grand complot communiste. Une machine de guerre de la bourgeoisie*, Bruxelles, s.d. – *De Roode Vaan*, 24.II.1923; 3.III.1923.

Gent werden op donderdag 8 maart 1923 vierenvijftig communistische "kopstukken" aangehouden en opgebracht naar Brussel.

In Antwerpen meldde justitie zich in alle vroegte. Tussen zes en half zeven werd De Groot van zijn bed gelicht. Na huiszoeking en inbeslagname van verschillende boeken, brochures en "zg. zeer belangrijke brieven en manuscripten" brachten ze hem over naar het gerechtshof, namen vingerafdrukken en sloten hem op in de cel. Ook Lode Polk werd gearresteerd, evenals de diamantslijper Maurice Zimmerbaum, de student Renaat Dillen en Jean Baghus, meubelmaker van beroep. Tegen de middag werden de vijf arrestanten geboeid in het "dievenkarreke" naar het station gereden en ging het per trein naar Brussel¹⁴⁸. Daar aangekomen zagen ze – met drieën in het cachot – door de raampjes van de celdeuren vele bekenden. Jacquemotte was gevat en natuurlijk War van Overstraeten, maar ook Van den Sompel uit Gent, Julien Lahaut, de aanvoerder van de *Chevaliers du Travail* en Leon Lesoil, de stakingsleider uit de Borinage. Allen stonden ter beschikking van onderzoeksrechter Courbay. Rond 8 uur werden achttien communisten afgevoerd naar de gevangenis van Vorst. De overigen kwamen om 12 uur 's nachts vrij, waaronder Paul de Groot. Geld voor de terugreis werd niet verstrekt¹⁴⁹.

De Groot, de gevaarlijke communist die – aldus *De Nieuwe Gazet* – meermalen tot staking aanzette, werkte die dagen hard aan de verdediging van zijn kameraden¹⁵⁰. «Wij vragen het u niet voor ons, wij vragen u om met ons op te treden voor u zelve, voor de verdediging der gansche arbeidende bevolking tegen het reactionaire complot dat door de Belgische regering tegen ons aller veiligheid gesmeed is», aldus een open brief van de Vlaamse KP aan de vakbonden, de BWP, de Frontpartij en andere Vlaamse organisaties¹⁵¹. De oproep vond echter nauwelijks gehoor. Dan waren de reacties in Nederland hoopgevender. *De Tribune* deed uitgebreid verslag¹⁵² en er vond zelfs een protestvergadering plaats in de "Harmonie" op de Rozengracht in Amsterdam. De zaal was tot de laatste stoel bezet¹⁵³. Dat konden ze in Antwerpen niet zeggen. Hier werd de protestmeeting maar matig bezocht¹⁵⁴.

Begin april 1923 kreeg De Groot het bevel om het land onmiddellijk te verlaten. Als buitenlander had hij zich niet mogen bemoeien met de Belgische binnenlandse aangelegenheden. In "een laatste woord aan de Vlaamsche arbeiders" bespote De Groot de reden van zijn uitwijzing. «Ik moet dit land verlaten, omdat ik, volgens uw bour-

148 *De Roode Vaan*, 10.III.1923 – *De Nieuwe Gazet*, 8 en 11.III.1923.

149 *De Tribune*, 15.III.1923.

150 *De Nieuwe Gazet*, 11.III.1923.

151 *De Roode Vaan*, 24.III.1923.

152 *De Tribune*, 15.III.1923.

153 *Id.*, 13.III.1923.

154 *De Roode Vaan*, 24.III.1923.

geois-regeering, in een verkeerd vaderland geboren ben. Op mijn woord, het was per ongeluk en geheel buiten mijn schuld. Doch zie, daar zijn nog mensen in België die het levenslicht zagen buiten de driekleurige grenspalen.(-), daar zijn Franschen die in de patriottards bladen schrijven, daar zijn Italianen die uwe uitbuiters in de geheimen van het fascisme komen inwijden. Waarom mogen zij zich wenden in de 'inwendige aangelegenheden van het land' en ik niet? (-) Omdat zij tot het schuim behooren der maatschappij, de uitbuiters, de volkerenmoordenaars, die de macht in handen hebben. Omdat ik behoor tot de klasse, die werkt, voortbrengt, opbouwt. (-) Ik word niet verbannen omdat ik tot een andere nationaliteit behoor. Hier is geen kwestie van nationaliteit, -hier is slechts kwestie van een klasse»¹⁵⁵.

De klemtoon op de politieke motivatie van zijn verbanning was een aanwijzing voor de gevoelswereld waarin De Groot leefde. Hij was verontwaardigd – dat zeker – maar ook strijdbaar. Hij voelde zich slachtoffer van de klassenstrijd, maar was verre van ontmoedigd. Zijn lot droeg immers de bevrijding in zich: Want «als (de arbeiders) er door zullen tot bewustzijn komen van wat goed is en van wat slecht is, wat deert dan kommer en leed, wat deert dan gevangenis en ballingschap». De Groot voelde zich een martelaar, wiens offer het zaad van de revolutie was. Deze triomf van de dialectiek drong alle andere overwegingen naar de achtergrond. Na drieëntwintig jaar verliet hij België, kennelijk onaangedaan en ook later toonde hij – voor zover we weten – geen spoor van heimwee.

XI. Epiloog

Na omzwervingen in Duitsland en Frankrijk keerde De Groot in 1925 naar Nederland terug. In de Nederlandse communistische partij (CPN) maakte hij snel carrière. In 1930 werd hij lid van het partijbestuur en het partijsecretariaat om in 1938 onbetwist de leiding te nemen van de partij die met zo'n tienduizend leden een bescheiden maar stabiele aanhang had in de arbeidersklasse. Op een korte onderbreking tijdens de Tweede Wereldoorlog na behield De Groot deze positie tot 1977, toen hij in een poging om eurocommunistische tendensen buiten de deur te houden, het onderspit delfde. Als symbool van een onverbetterlijk stalinisme werd hij nu ook door veel van zijn vroegere medestanders verguisd. Zijn trouw aan de Sovjet-Unie was ongeschokt toen hij in 1986 stierf.

In de schets van de jongelingsjaren van De Groot vonden we sporen die zijn radicaal linkse engagement direct of indirect helpen verklaren. De ambiguïteit van zijn twee culturen opvoeding, de povere levensstandaard van het gezin, die de begaafde en leergerige jongen van verdere studie weerhield, de vlucht naar Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog, de armoede en de verschrikkingen van die jaren: al deze elementen wijzen op een gebrek aan evenwicht en harmonie dat de jeugd van De Groot moet hebben gekenmerkt.

¹⁵⁵ *Id.*, 14.IV.1923.

Toen De Groot zich aan de geborgenheid van het gezin ging ontworstelen, werd het zoeken naar een identiteit daar sterk door beïnvloed. De richting van die zoektocht werd door een samenloop van persoonlijke en maatschappelijke omstandigheden bepaald, meer in het bijzonder door de opstandige gebeurtenissen rond de algemene Staking aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog en de verschillende appreciaties die daarvan in de diamantbewerders-wereld gemaakt werden. De adolescent vond voor zijn nog onvolkomen identiteit zo een eerste houvast bij de strijdende arbeidersbeweging, waarin hij, niet behept met de syndicalistische vooringenomenheid van zijn vader aan de politieke partij een vanzelfsprekende plaats toekende.

* De bibliotheek van de Algemene Diamantbewerdersbond, mede opgebouwd door Paul de Groot. Deze foto dateert uit 1927. (Foto AMSAB)

Daarna zijn het opnieuw concrete gebeurtenissen die de onbevangen en compromisloze jongen in zijn ontwikkeling meevoeren. Niet de studie van het marxisme of een diep inzicht in de bolsjewistische revolutie, maar de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog en het ontwaken van het Vlaams bewustzijn maakten hem opstandig en brachten hem in conflict met de sociaal-democratie. De aandacht voor de nationaliteitenkwestie en de "vredeswil", die de bolsjewieken aan de dag legden en waarnaar de kleine linkervleugel van het flamingantisme in Antwerpen zo hartstochtelijk uitzag, voerde De Groot naar het communisme. Het communisme dat voor hem in de eerste plaats een ideologie was van "verlossing" en een beweging, waarvan hij zich later met Heinrich Heine afvroeg of deze niet dezelfde was als de Messias, voor wiens komst de joden al zoveel eeuwen gebeden hadden.

Onlosmakelijk zou voor De Groot ideologie en beweging verbonden blijven met de Sovjet-Unie, het land dat alle onrecht en leed, de volkeren tijdens de oorlog aangedaan, wreekte en hen beloofde van "tiran" en "uitbuiters" te verlossen. In deze heilsverwachting kwam de op drift geraakte identiteit van de zeventien-, achttienjarige jongeman tot rust.

Misschien ligt ook hier een verklarend element voor De Groots levenslange trouw aan de Sovjet-Unie. In zoverre gesproken kan worden van een "eigen", "zelfstandige" identiteit als uitkomst van de worsteling met de adolescentie verkeerde deze bij De Groot nimmer in een overgangsfase waarin de contouren van verstand, karakter en gevoel nog vloeiend zijn. Zijn identiteit stabiliseerde zich bijna onmiddellijk als een communistische identiteit, die zijn inhoud kreeg in de navolging van de schema's en dogma's die doorgingen voor het wezen van de bolsjewistische politiek. De uitdagingen van de Belgische realiteit, waarin de communistische beweging een marginale factor

bleef, waren te zwak om aan de juistheid van dat model te twijfelen. Als predikant van de revolutie had hij weinig oog voor de specificiteit van die situatie. Voor diepgaande theoretische bespiegelingen had hij het geduld niet, hij bleef vooral een propagandist en organisator, een practicus die allereerst werkte vanuit zijn empirische ervaringen en daarbij een primair arbeiderisme aan de dag legde. Het maakte hem wars van alle organisatie die door nadruk op geslotenheid en zuiverheid of door *dédain* voor kleine hervormingen en verbeteringen het werken naar de hoofdmacht van de arbeidersklasse, dat wil zeggen de massavakbeweging belemmerde. Dat ondervond Van Overstraeten in België en dat ondervonden de leiders van het vooroorlogse syndicalistische NAS en de naoorlogse EVC in Nederland.

In de eerste drieëntwintig jaar van zijn leven heeft De Groot geen blijvende stempel kunnen drukken op de Belgische arbeidersbeweging. Die vaststelling laat echter onverlet dat zijn aanwezigheid sporen heeft achtergelaten die tonen dat hij – te midden van de vele politieke tendensen waaruit het Belgische communisme zich constituëerde – de personificatie was van een even kleine als unieke strekking, die de strijd voor de Vlaamse rechten combineerde met een radicaal arbeidersalternatief voor het kapitalisme. Het is een episode, waaraan hij na de triomf van het stalinisme niet meer herinnerd wenste te worden.

In zijn biografie wordt tenslotte zichtbaar hoe sterk en veelzijdig de contacten geweest zijn tussen de Nederlandse en de Belgische arbeidersbeweging. In de diamantindustrie in Antwerpen en op het Vlaamse platteland moeten rond de eeuwwisseling duizenden Nederlandse slijpers, zagers en verstellers emplooi gevonden hebben. Hun vakbondstraditie en ervaring gaf een belangrijke stoot aan de vakorganisatie in Antwerpen en omliggende. Maar ook later, in en na de Eerste Wereldoorlog is die invloed, met name in Vlaanderen, onmiskenbaar. Anarchisten, Tolstoënen, flaminganten en communisten onderhielden nauwe banden met geestverwanten in Nederland, die waar nodig te hulp schoten met organisatorische steun of klinkende munt. Het lijkt zelfs niet overdreven om de Nederlandse communistische partij als de baker te beschouwen van de Vlaamse communistische groepen. Voor die gedachte geeft het levensverhaal van De Groot, «de Nederlander die het hoofd te weinig naar de aarde boog om een 'goed' Belg te kunnen zijn», voldoende aanwijzingen.

*JAN-WILLEM STUTJE (1949) studeerde Nieuwe en Theoretische Geschiedenis te Amsterdam en werkt als docent aan de Hogeschool Haarlem. Hij bereidt een proefschrift voor over Paul de Groot en publiceerde onder meer in *Maatstaf*, *Socialismo Storia*, het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* en het *Jaarboek Kritiek*.